

PATRON ČLANICE

**PHILIP MORRIS
MONTENEGRO D.O.O.**

Coca-Cola HBC
Crna Gora

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ

5

O AMCHAMU

7

IZVRŠNI REZIME

11

KLJUČNI NALAZI
O POSLOVNOM
AMBIJENTU

16

VLADAVINA PRAVA

22

LJUDSKI RESURSI

25

**DIGITALNA
TRANSFORMACIJA** **29**

ZDRAVLJE **34**

POREZI **37**

ESG (Održivost, društvena
odgovornost i dobro
upravljanje) **39**

**GRAĐEVINARSTVO
I NEKRETNINE** **42**

**TURIZAM I
UGOSTITELJSTVO** **44**

**25 PREPORUKA
ZA '25.** **46**

Uvodna riječ

Svetlana Vuksanović

Predsjednica Upravnog odbora

Pred vama je osmi Izvještaj o poslovnom ambijentu Američke privredne komore u Crnoj Gori, koji se odnosi na period 2023–2024. godina. Izvještaj pripremamo svake druge godine i on predstavlja sveobuhvatan pregled stavova kompanija članica AmChama u vezi sa uslovima za poslovanje u Crnoj Gori.

Naš izvještaj o poslovnom ambijentu tradicionalno pokriva oblasti koje vidimo kao prioritetne za ocjenu kvaliteta poslovanja: vladavinu prava, ljudske resurse, digitalnu transformaciju, zdravlje, poreze, građevinarstvo i nekretnine, te turizam i ugostiteljstvo. Počev od ovog izvještaja, posebnu pažnju smo posvetili i ESG-u, imajući u vidu da se naš Komitet za zaštitu životne sredine razvio u ESG komitet, pokrivajući, pored zaštite životne sredine, i oblasti društveno odgovornog poslovanja i kvaliteta upravljanja.

U upitniku dostavljenom našim članicama za potrebe izrade ovog izvještaja, AmCham je pozvao kompanije da ocijene određena pitanja i oblasti od značaja za poslovanje, te da istaknu pozitivne i negativne aspekte poslovnog ambijenta u Crnoj Gori. Budući da je metodologija izrade izvještaja konzistentna tokom vremena, njegov značaj

se posebno ogleda u postojanju uporedivih dvogodišnjih rezultata u dužem vremenskom periodu. To nam omogućava da pratimo ključna reformska kretanja, pohvalimo one reforme koje su uspješno sprovedene, ali i da ukažemo na oblasti koje stagniraju ili za koje, nažalost, nema vidljivih pomaka.

Nalazi i preporuke predstavljeni u izvještaju sačinjavaju dobru osnovu za usmjeravanje aktivnosti naših komiteta i rada u oblasti javne politike, te daju smjernice i preporuke donosiocima odluka u kom pravcu treba unapređivati poslovno okruženje. Upravo zato sve nalaze izvještaja uvijek jasno predstavljamo donosiocima odluka u Crnoj Gori, ali i međunarodnim akterima, poput Delegacije Evropske unije, međunarodnim finansijskim institucijama, diplomatskom koru i ostalim relevantnim udruženjima i subjektima. Ujedno, naš izvještaj se nalazi na veb-sajtu Stejt Departmenta Sjedinjenih Američkih Država kao bitan izvor informacija o kvalitetu poslovanja u Crnoj Gori.

AmCham ostaje snažno privržen povećanju konkurentnosti, izgradnji održivih i zelenih investicija, digitalnoj transformaciji ekonomije

i društva, te kreiranju poslovnog ambijenta zasnovanog na vladavini prava, predvidljivosti i transparentnosti. Zato poseban naglasak stavljamo na kvalitet komunikacije sa donosiocima odluka, na čemu se temelji i naš program za saradnju sa javnom upravom koji nosi naziv *Rule of Dialogue* (Vladavina dijaloga).

Kao vodeći glas američkih i drugih investitora u Crnoj Gori, nastavićemo da se odlučno zalažemo za proces reformi u zemlji i njeno pridruživanje Evropskoj uniji. Pristupni proces Crne Gore Evropskoj uniji i njeno članstvo u NATO-u čini je privlačnom investicionom destinacijom. To je jasno iskazano od strane naših članica i u ovom izvještaju.

U ime AmChama zahvaljujem članicama koje su popunjavanjem upitnika omogućile izradu ovog izvještaja. Njihove povratne informacije od suštinskog su značaja, jer se sveukupni rezultati izvještaja temelje upravo na iskazanoj percepciji kompanija članica. Takođe, posebno želim da zahvalim Izvršnoj kancelariji AmChama na predanom radu i entuzijazmu pri izradi ovog izvještaja, kao i našem partneru na projektu *De facto Consultancy* na pripremi upitnika i pomoći u analizi odgovora dobijenih od strane naših članica.

Američka privredna komora u Crnoj Gori (*AmCham Montenegro*) osnovana je 2008. godine i registrovana kao nevladina organizacija. Predstavljamo vodeći internacionalni kolektivni glas poslovne zajednice u Crnoj Gori. Naša misija je unapređenje poslovnog ambijenta u cilju privlačenja više američkih i drugih stranih investicija u Crnu Goru.

Snaga AmCham Montenegro leži u:

- ✧ *Ogromnom potencijalu poslovnog umrežavanja.* AmCham Montenegro je akreditovana od strane Američke privredne komore u Vašingtonu (*US Chamber of Commerce*) i izuzetno je uvažen član mreže AmChamova u Evropi (*AmChams in Europe*), koja okuplja 50 američkih privrednih komora iz 48 zemalja širom Evrope i Evroazije.

AmChamovi okupljeni u AmChams in Europe mreži ključna su karika koja podržava trgovinsku razmjenu između SAD i Evrope. Zajedno predstavljamo više od 17.000 američkih i evropskih kompanija koje posluju u Evropi, a tradicionalno povezujemo sve njih sa ključnim stakeholderima u SAD-u, što kao krajnji rezultat ima preko trilion investicija sa obje strane Atlantika;

Ogroman potencijal
poslovnog umrežavanja –
**dio mreže koja predstavlja
17.000 kompanija**

✦ *Efikasnom advocacy-u, odnosno mehanizmima zagovaranja interesa kompanija članica ka ključnim donosiocima odluka ojačanim prirodnim partnerstvom za Ambasadam SAD-a u Crnoj Gori. AmCham Montenegro broji šest komiteta za zagovaranje interesa kompanija članica, koji djeluju u okviru platforme *Rule of Dialogue* – Komitet za digitalnu transformaciju, ESG komitet, Komitet za radne odnose, Komitet za suzbijanje sive ekonomije, Komitet za zdravlje i Komitet za nekretnine;*

Efikasna advocacy
– **6 komiteta**
za zagovaranje
unapređenja
poslovnog ambijenta
i jedinstvena *Rule of Dialogue* platforma

✦ *Brojnim savjetodavnim, edukativnim i neformalnim događajima, kojima povezujemo javni i privatni sektor. Najprepoznatljiviji su *Otvoreno sa premijerom*, godišnja konferencija na kojoj je centralni gost predsjednik Vlade Crne Gore, kao i *Rule of Dialogue* Gala večera, na kojoj su centralni gosti ministri onih ministarstava sa kojima saradujemo u okviru platforme *Rule of Dialogue*.*

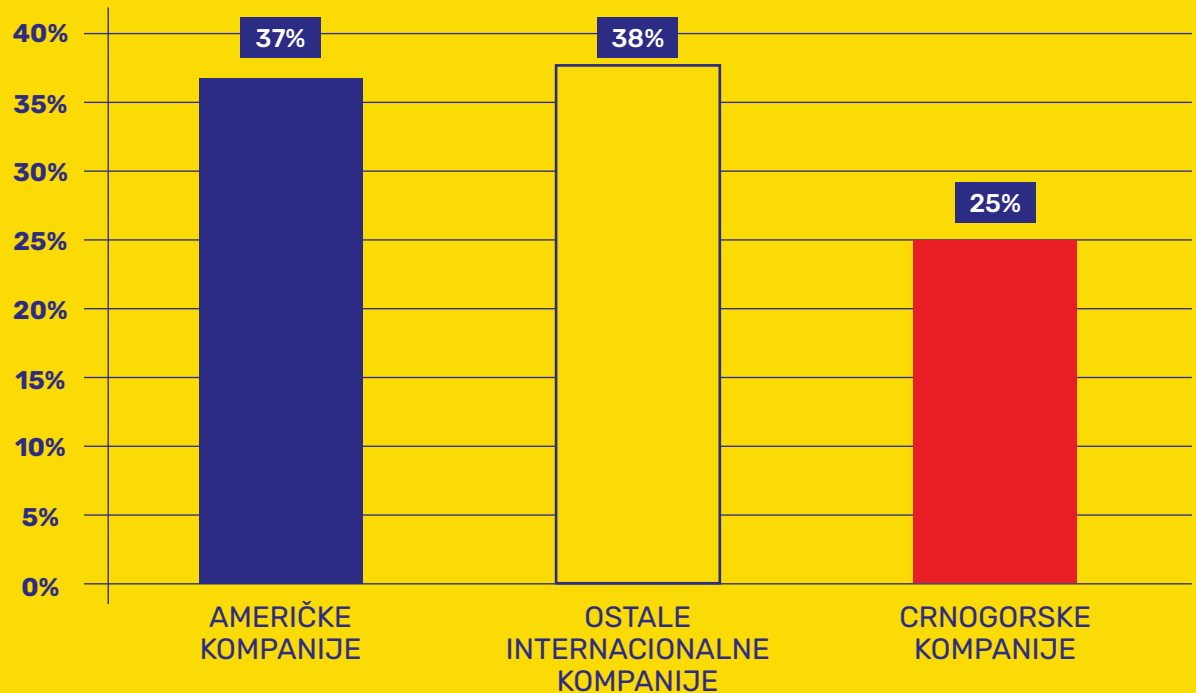
Veliki broj
savjetodavnih,
edukativnih i
neformalnih
događaja, kojima
povezujemo javni
i privatni sektor

Američka privredna komora u Crnoj Gori broji 93 članice, od čega 75% čine američke i druge internacionalne kompanije, dok 25% čine crnogorske kompanije, sve aktivno usmjerene ka ostvarenju misije unapređenja poslovnog ambijenta. Naše članice imaju 11.000+ zaposlenih i njihov kapital iznosi preko 1.000.000.000 eura.

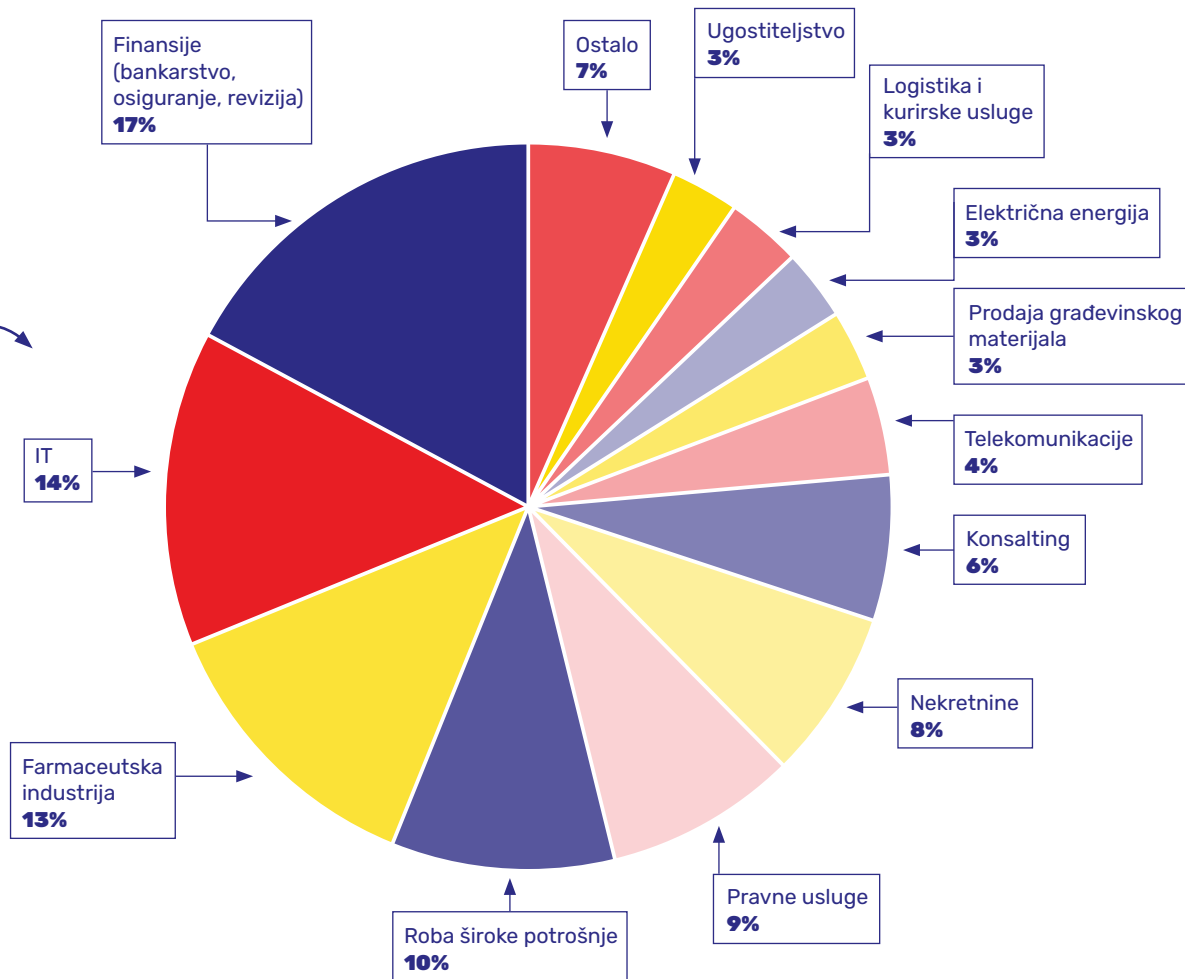
11.000+
zaposlenih
u Crnoj Gori

1+ milijarda
kapitala u
Crnoj Gori

Dijagram
Struktura
članstva

Dijagram
Struktura
članstva

Izvršni rezime

dr Marko Miročević

Izvršni direktor

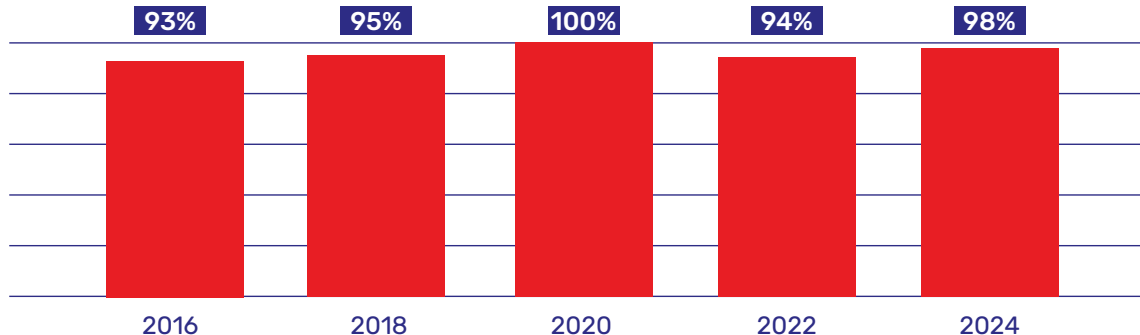
Izveštaj o poslovnom ambijentu predstavlja strateški dokument koji oblikuju sve naše inicijative u periodu do izrade novog izvještaja.

Sa ciljem da izvještaj pruži jasnu sliku o kvalitetu poslovnog ambijenta, uvijek nastojimo da pratimo očekivanja našeg članstva od najznačajnijih društvenih procesa koji ga oblikuju. Naravno, u tom kontekstu podrška procesu

pristupanja Evropskoj uniji zauzima posebno mjesto, i to je gotovo nepromijenjena činjenica u prethodnoj deceniji. Naime, još od 2015. godine, od kada pratimo podršku procesu EU integracija, te očekivanja u pogledu efekta koje on može imati na poslovni ambijent, kompanije u procentima podrške između 93% i 100% ocjenjuju ove parametre.

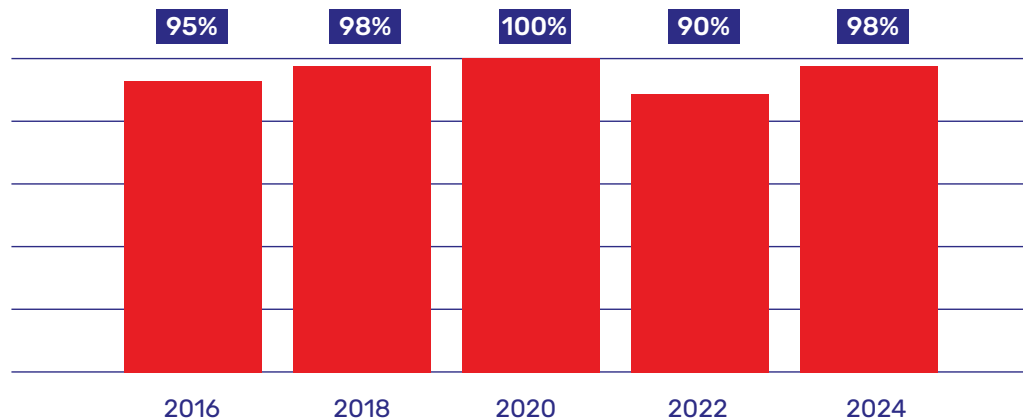
Dijagram

Procenat članica koje podržavaju EU integracije

Dijagram

Procenat članica koje vjeruju da će se poslovni ambijent unaprijediti ulaskom u EU

Izveštaj o poslovnom ambijentu za period 2023–2024. samo je potvrdio ocjene iz prethodnih godina, pa je tako 98% naših članica odgovorilo da podržavaju proces učlanjenja u EU. Dodatno, u istom procentu članice iskazuju očekivanje da će se pridruživanjem EU poslovni ambijent unaprijediti. Upravo zato kroz naš program Vladavina dijaloga značajne napore ulažemo kako bismo pomogli Vladi Crne Gore na putu usklađivanja crnogorske regulative sa EU *acquis*-om.

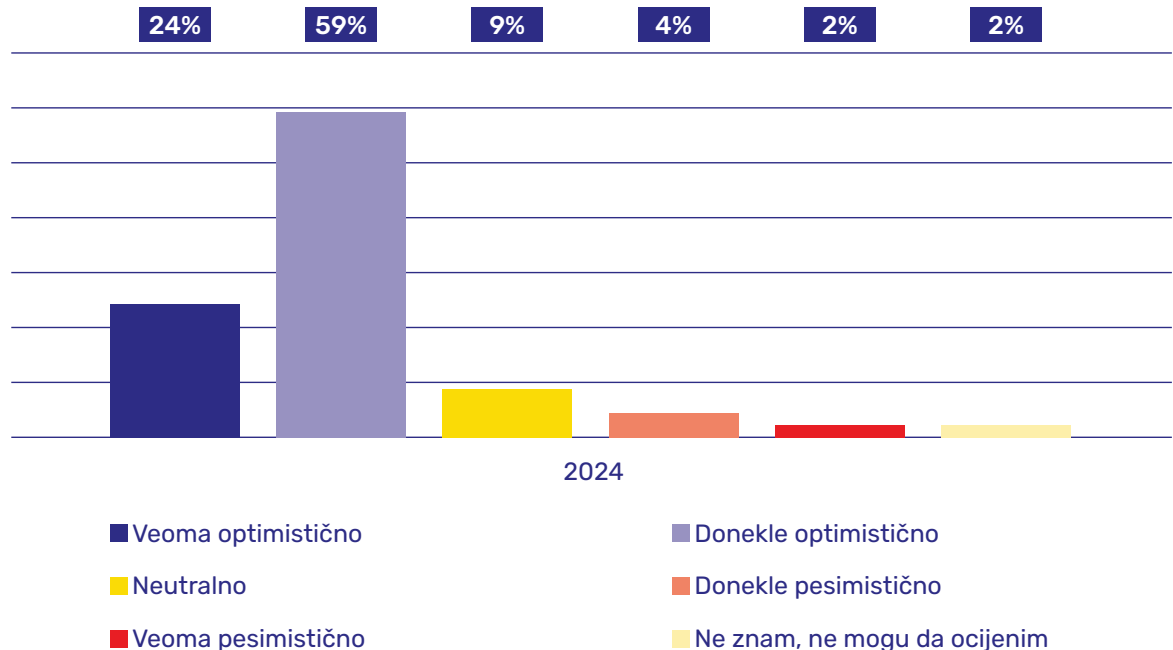
98% članica podržava proces učlanjenja u EU
i očekuje unapređenje
poslovnog ambijenta
kao rezultat istog

Napredak na putu u članjenja u EU je i glavni razlog iskazanog optimizma u pogledu poslovanja u narednom petogodišnjem periodu. Naime, 83% kompanija je optimistično po tom pitanju, a kao glavne razloge, pored već pomenutih, navode i digitalnu transformaciju ekonomije i društva, najavljeni snažni infrastrukturni razvoj, kao i stabilizaciju globalnih prilika.

83% kompanija je optimistično u pogledu poslovanja u narednom petogodišnjem periodu

Dijagram

Poslovna perspektiva u narednom petogodišnjem periodu

Kompanije su istakle i najprivlačnije elemente poslovanja u Crnoj Gori:

članstvo u NATO i intenzivan put ka učlanjenju u EU,

korišćenje eura kao zvanične valute,

stimulativan poreski sistem za investicije,

odlična geografska lokacija i bogatstvo prirodnim resursima,

potencijal za razvoj obnovljivih izvora energije,

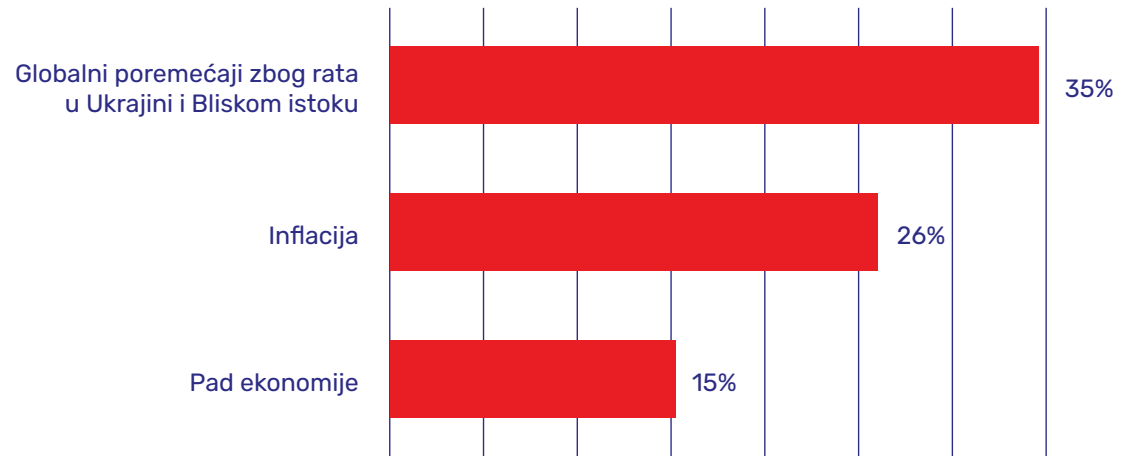
pogodnost da Crna Gora bude testno tržište za brojne inovativne proizvode i usluge.

Naravno, pored iskazanog optimizma i najprivlačnijih elemenata poslovanja, članice su dale osvrt i na ključne rizike za crnogorsku ekonomiju. One uočavaju ranjivost crnogorske ekonomije usljed njene veličine i uvozne zavisnosti, te u tom kontekstu prepoznaju globalne poremećaje, izazvane efektima rata u Ukrajini i

na Bliskom istoku, kao glavni rizik za crnogorsku ekonomiju. Pored toga, članice među dominantnim rizicima navode inflaciju i pad ekonomije. To ne čudi s obzirom na već pomenutu uvoznú zavisnost i izostanak instrumenata monetarne politike, ali i ekonomiju koja je u prevelikoj mjeri zavisna od turizma i potrošnje.

Dijagram

Ključni rizici za poslovni ambijent i ekonomiju

Dakle, u prethodnom dijelu izvještaja prikazani su ključni razlozi za optimizam, kao i ključni rizici kojih se poslovna zajednica pribojava. U nastavku ćemo imati priliku da se upoznamo sa opštom ocjenom poslovnog ambijenta u Crnoj

Gori za period 2023–2024, kao i sa tim koje su to ključne oblasti koje, prema ocjeni naših kompanija članica, zahtijevaju najveću pažnju i unapređenje u narednom periodu.

Ključni nalazi o poslovnom ambijentu

Opšta ocjena
poslovnog
ambijenta → 5,91

50%
članica → smatra da je poslovna
klima u posljednje dvije
godine ostala ista

Kvalitet konsultacija i
transparentnost donošenja
odluka negativno ocijenilo → 67%
članica

Najbolje i najlošije ocijenjeni elementi poslovanja

100% članica pozitivno ocjenjuje kvalitetu regulative, politiku cijena i dostupnost lijekova u oblasti zdravstva

87% članica pozitivno ocjenjuje digitalizaciju finansijskih usluga

76% članica pozitivno ocjenjuje poreze i doprinose na zarade, ali u velikom procentu i gotovo sve ostale poreske stope u Crnoj Gori

74% članica pozitivno ocjenjuje cijenu rada

67% članica pozitivno ocjenjuje regulativu u oblasti turizma

63% članica pozitivno ocjenjuje poštovanje prava privatne svojine

100% članica negativno ocjenjuje stanje sive ekonomije u sektoru turizma

87% članica negativno ocjenjuje reciklažu otpada i uopšte tretman otpada

78% članica negativno ocjenjuje trajanje sudskih postupaka

76% članica negativno ocjenjuje end-to-end servise javne uprave, a slična ocjena je i kada su u pitanju sajber bezbjednost, raznovrsnost e-servisa javne uprave, kao i digitalna pismenost stanovništva

71% članica negativno ocjenjuje birokratske procedure u oblasti građevinarstva i nekretnina

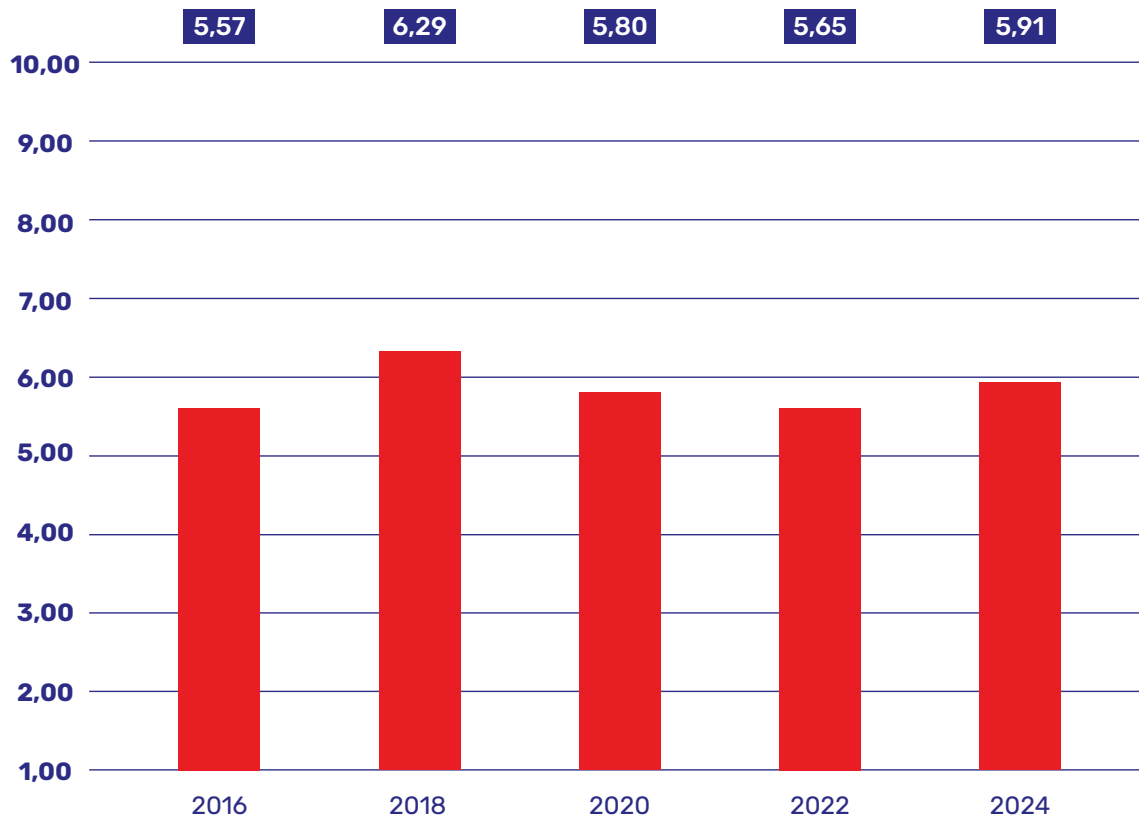
67% članica negativno ocjenjuje stopu PDV-a na usluge u turizmu i ugostiteljstvu

65% članica smatra da je stanje na tržištu rada loše i kao najveći izazov pri zapošljavanju vidi privlačenje kandidata sa odgovarajućim vještinama

Opšte stanje u poslovnom ambijentu Crne Gore na skali od 1 do 10 ocijenjeno je sa 5,91, što predstavlja unapređenje u odnosu na prethodni izvještaj, ali još uvijek nije na nivou ocjene koju smo imali 2018. godine.

Dijagram

Opšta ocjena
poslovnog ambijenta

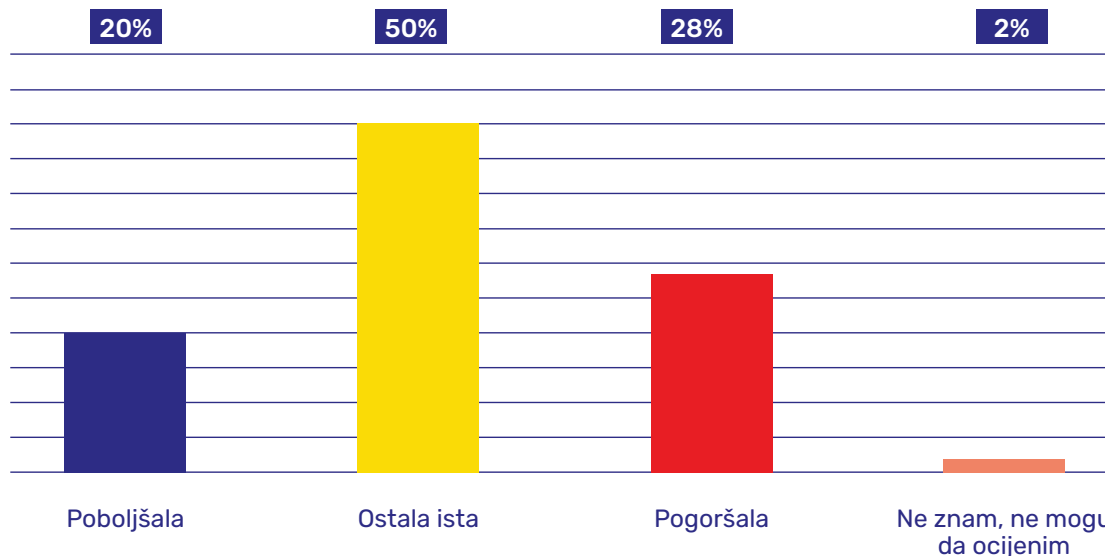
Ono što zabrinjava, ukoliko posmatramo trend u posljednjih osam godina, koliko se analizira ovaj parametar, jeste činjenica da nemamo značajnih pomaka u kvalitetu poslovnog ambijenta, te da se ključni identifikovani izazovi ne rješavaju. Sve to je u suprotnosti sa potencijalom za razvoj i potrebom da kreiramo poslovni ambijent koji je značajno atraktivniji za ulaganja nego konkurentna tržišta, što bi, u teoriji, trebalo da bude mnogo jednostavnije za zemlju veličine Crne Gore.

KLJUČNI NALAZI O POSLOVNOM AMBIJENTU

Da poslovna zajednica ne prepoznaje značajne pomake u kvalitetu uslova poslovanja u Crnoj Gori potvrđeno je odgovorom na pitanje da li se poslovna klima u prethodne dvije godine poboljšala, pogoršala ili ostala ista. Naime, i pored blagog rasta u prethodno predstavljenoj opštoj ocjeni, 50% članica smatra da nije bilo promjena u kvalitetu poslovnog ambijenta, dok 28% ocjenjuje da se pogoršao, a 20% prepoznaje unapređenje. To je nesumnjivo i rezultat dugotrajnog čekanja na rješavanje brojnih izazova, zbog čega je strpljenje poslovne zajednice sve manje, a očekivanja sve veća.

Dijagram

Poslovna klima u posljednje dvije godine

Nadalje, na stav poslovne zajednice dominantno utiče i loša ocjena kvaliteta konsultacija javnog sa privatnim sektorom prilikom donošenja novih i izmjene i/ili dopune postojećih propisa, kao i nedovoljna transparentnost u donošenju odluka, na šta ukazuje 67% ispitanih članica. Takav nalaz ne iznenađuje budući da za brojne izuzetno važne sistemske zakone nedostaju javne rasprave, dok je uključivanje poslovne zajednice u ranim fazama izrade novih i izmjene i/ili dopune postojećih propisa i dalje nezadovoljavajuće.

Da je to slučaj potvrđuju i podaci iz Izvještaja o uključenosti privatnog sektora u izradu zakona, koji se, na inicijativu AmChama, radi od strane Sekretarijata Savjeta za konkurentnost, još od 2019. godine.

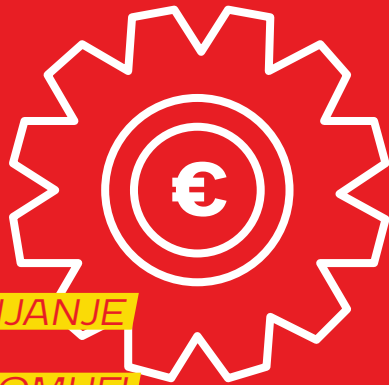
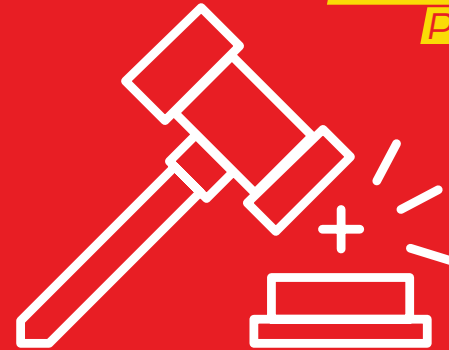
U posmatranom dvogodišnjem periodu učešće privrede u radu radnih grupa za izradu nove i izmjenu ili dopunu postojeće regulative kreće se u rasponu od 14% do 24%. Iako je zabilježen pozitivan trend, ovako nizak procenat uključenosti jasan je signal da je potrebno značajno povećati učešće privatnog sektora u ovoj fazi procesa donošenja novih ili izmjene postojećih propisa.

Dodatno, javna administracija još uvijek ne prepoznaje značaj uključivanja poslovne zajednice prilikom izrade RIA (*Regulatory Impact Analysis*) obrazaca, kojima se upravo utvrđuje uticaj planiranih izmjena na poslovni ambijent. Naime, u periodu 2023/24. godina uključenost u izradu RIA obrazaca kretala se u rasponu od 2% do 9%, uz značajne oscilacije, te ne možemo govoriti ni o postojanju pozitivnog trenda, kao što je slučaj sa učešćem u radu radnih grupa, pri čemu su procenti zaista izuzetno niski.

S druge strane, članice prepoznaju poštovanje prava privatne svojine, nisku cijenu rada i poreske stope na poreze i doprinose kao pozitivne parametre poslovanja, što je izvjesno dovelo do blagog rasta opšte ocjene poslovnog ambijenta u odnosu na prethodni izvještajni period.

Međutim, ono što je potrebno da bi se percepcija poslovne zajednice značajno poboljšala, jeste **konkretan napredak u pitanjima vladavine prava i pravne sigurnosti, efikasnosti javne administracije, suzbijanja sive ekonomije i digitalne transformacije ekonomije.**

**VLADAVINA
PRAVA!**

**SUZBIJANJE
SIVE
EKONOMIJE!**

**DIGITALNA
TRANSFORMACIJA
EKONOMIJE!**

Vladavina prava

Investitori odluke o investiranju donose u dvodimenzionalnom prostoru koji definišu prinos i rizik. Stoga, država s jedne strane treba da preduzima napore kako bi kreirala stimulanse u vidu javnih politika i privlačnog poreskog sistema, a s druge da razvija poslovni ambijent na način koji minimizira rizike za investitore.

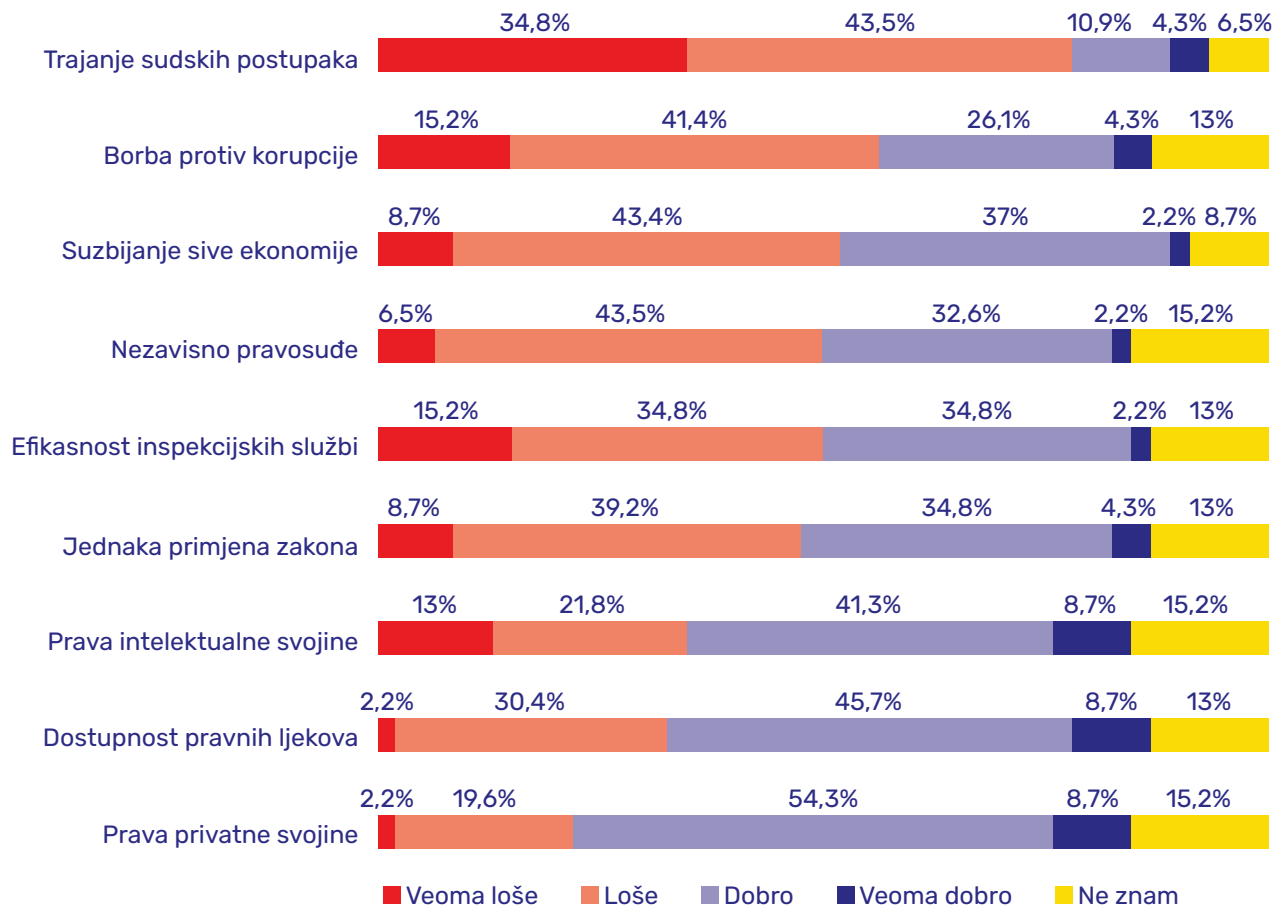
Kako bi poslovni ambijent bio prihvatljiv sa stanovišta rizika, kredibilni investitori zahtijevaju da je poslovni ambijent u koji investiraju stabilan, odnosno da su vladavina prava i pravna sigurnost neupitne, te da je tržišna utakmica zasnovana na fer konkurenciji. Pored toga, predvidljivost i transparentnost u donošenju nove ili izmjeni postojeće regulative igraju ključnu ulogu. Tek nakon što su uvjereni da je poslovni ambijent zasnovan na ovim karakteristikama, kredibilni

investitori upoređuju komparativne prednosti zemalja koje pružaju takvu sigurnost, uzimaju u obzir prinosnu stranu priče i donose konačnu odluku o investiranju.

Imajući prethodno u vidu, jasno je zašto poslovna zajednica konstantno ukazuje da vladavina prava i pravna sigurnost predstavljaju temelj na kome treba graditi poslovni ambijent. Ujedno, to je i razlog zašto u našem izvještaju o poslovnom ambijentu uvijek prvo sagledavamo vladavinu prava u Crnoj Gori, i to po sljedećim kriterijumima: trajanje sudskih postupaka, borba protiv korupcije, suzbijanje sive ekonomije, nezavisnost pravosuđa, efikasnost inspeksijskih službi, jednaka primjena zakona, prava intelektualne svojine, dostupnost pravnih lijekova i prava privatne svojine.

Dijagram
Zadovoljstvo članica po pitanju vladavine prava

VLADAVINA PRAVA

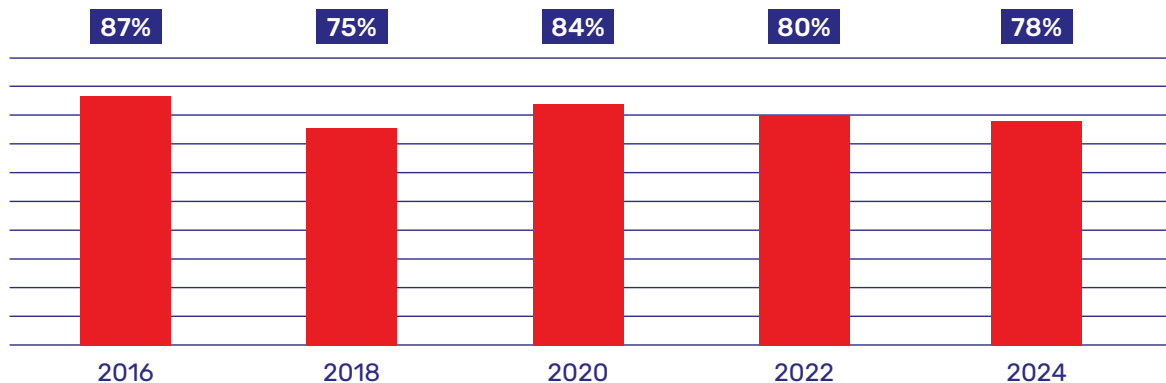

Najbolje ocijenjen element poslovanja u dijelu vladavine prava jeste poštovanje prava privatne svojine, koji pozitivno ocjenjuje 63% članica, dok su najlošije ocijenjeni trajanje sudskih sporova, sa 78% članica koje su dale negativnu ocjenu, borba protiv korupcije, sa 57% članica koje su dale negativnu ocjenu, i suzbijanje sive ekonomije, sa 52% članica koje su dale negativnu ocjenu.

Kada je u pitanju trajanje sudskih sporova, kao najlošije ocijenjeni element poslovanja u ovom dijelu, zabrinjava kontinuirano nezadovoljstvo članica, sa izuzetno visokim procentom iskazanog nezadovoljstva, koje je gotovo nepromijenjeno još od izvještaja za 2015/2016. godinu.

Dijagram

Procent članica koje negativno ocjenjuju trajanje sudskih sporova

Jedan od sistemskih problema crnogorskog pravosuđa jeste nedovoljan broj sudija, što uključuje i Privredni sud. Ova situacija dovodi do preopterećenosti sudija, što se direktno odražava na dužinu trajanja postupaka i efikasnost sudskih procesa. Takođe, često odlaganje ročišta u sudskim

postupcima predstavlja jedan od ključnih razloga njihovog dugog trajanja. Neopravdana odlaganja su učestala, a primjetno je da sudovi nedovoljno koriste procesna ovlašćenja kako bi spriječili nesavjesne stranke da svojim ponašanjem izazivaju odlaganje ročišta.

Ljudski resursi

U Američkoj privrednoj komori prepoznajemo značaj ljudskog kapitala kao pokretača ekonomskog razvoja zemlje. Crna Gora, iako bogata prirodnim resursima, ne radi dovoljno na

razvoju ljudskih resursa, koji zapravo upošljavaju sve ostale resurse. To se manifestuje u nedostatku kadrova sa traženim kompetencijama, naročito kada su u pitanju najtraženije profesije.

Tradicionalno, na skali od 1 do 10, naše članice su ocijenile kvalitet ljudskog kapitala u Crnoj Gori.

Dijagram
Kvalitet
ljudskog
kapitala

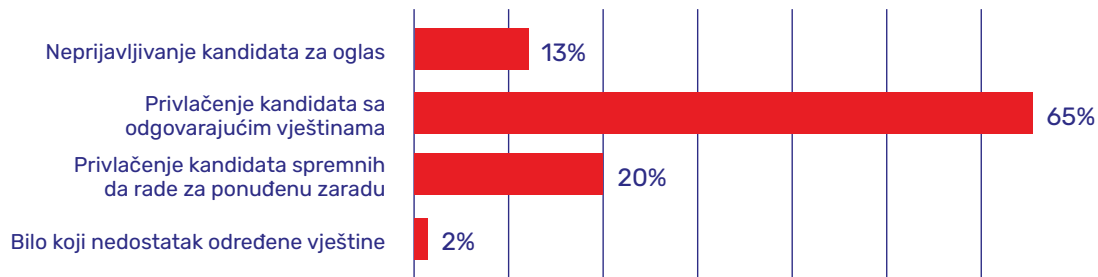
Zaposleni u Crnoj Gori najbolje ocjene dobijaju kada je u pitanju znanje engleskog jezika, komunikativnost i odgovornost, dok su znanje ostalih jezika, regrutacija i nivo lične inicijative najlošije ocijenjeni.

Imajući u vidu da je u pitanju skala od 1 do 10, zabrinjava što nijedan posmatrani element nije dobio ocjenu preko 7, što ukazuje na ogroman prostor za napredak. Pri tome, neke od ključnih

kompetencija u savremenim uslovima poslovanja, kakvim možemo smatrati digitalnu pismenost, kreativnost i ličnu inicijativu, kreću se u skromnom rasponu od 5 do 6.

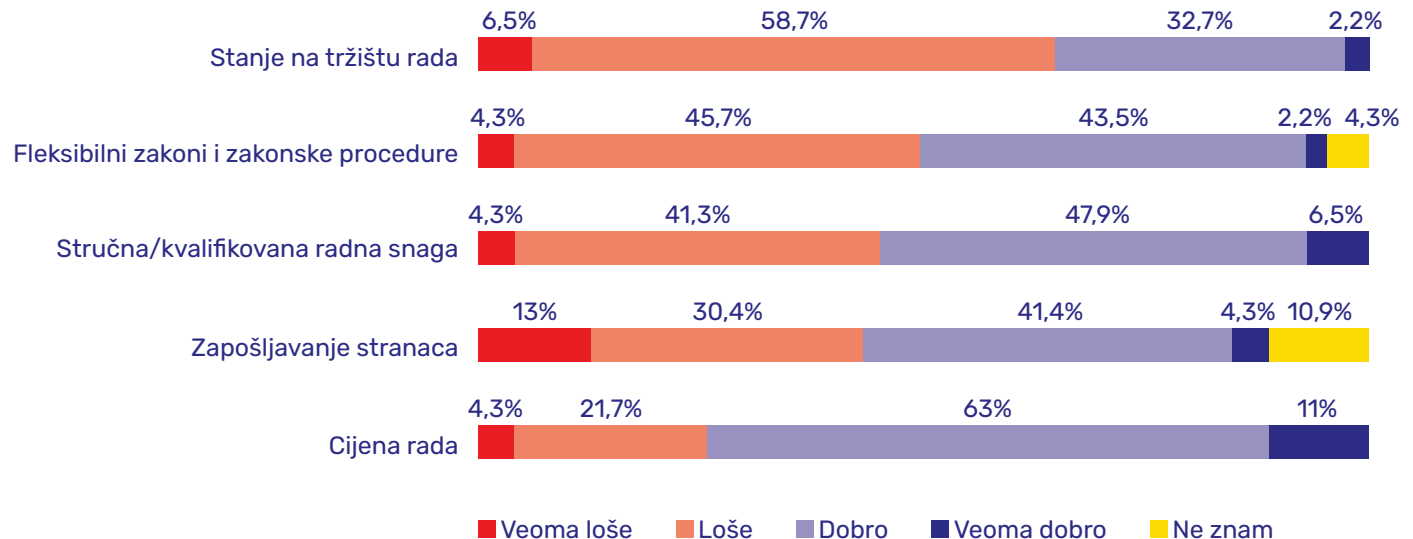
Kao što smo već istakli, u skladu sa ocjenom članica, regrutacija nije laka, i u tom smislu pitali smo članice da istaknu najveće izazove prilikom zapošljavanja.

Dijagram
Najveći izazovi
prilikom
zapošljavanja

Imajući u vidu ocjene kvaliteta ljudskog kapitala u Crnoj Gori, ne iznenađuje što je dominantan izazov, po ocjeni 65 % kompanija članica, privlačenje kandidata sa odgovarajućim vještinama. Nažalost, ovakva ocjena je gotovo na istom nivou kao ocjena iz Izvještaja o poslovnom ambijentu za period 2021–2022, kada je 69% članica na isti način ocijenilo privlačenje kandidata sa odgovarajućim vještinama.

Konačno, poslovno okruženje u oblasti ljudskih resursa ocjenjujemo i sagledavajući stanje na tržištu rada, fleksibilnost zakona i zakonskih procedura koje uređuju radne odnose, stručnost radne snage, uslove u vezi sa zapošljavanjem stranaca, te cijenu rada.

DijagramPoslovno okruženje u
oblasti ljudskih resursa

Cijena rada je jedini element poslovanja koji je dominantno pozitivno ocijenjen u dijelu ljudskih resursa. Ovakva ocjena je direktna posljedica smanjenih poreza i doprinosa na rad.

Međutim, 65% članica i dalje smatra da je stanje na tržištu rada loše, dok fleksibilnost zakona i zakonskih procedura negativno ocjenjuje njih 50%. Mnogo

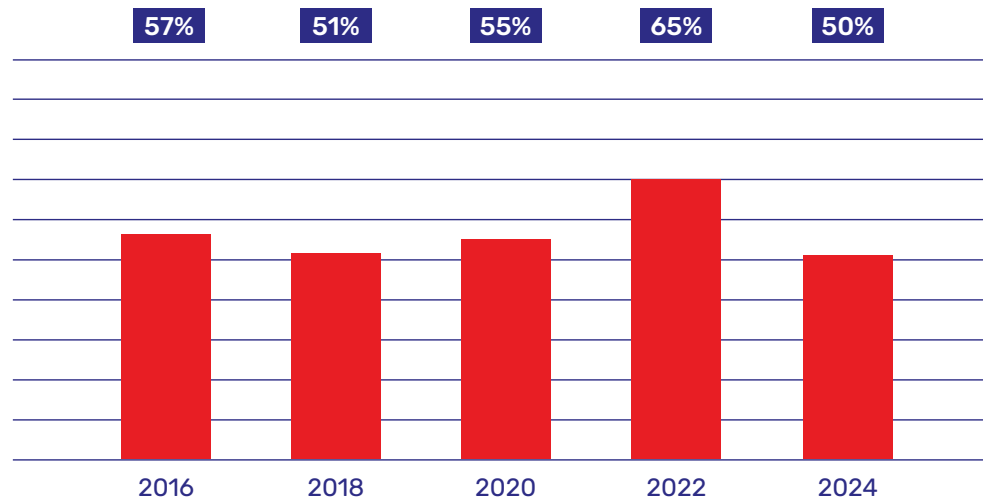
je razloga za takvu ocjenu tržišta rada. Najprije, privatni sektor mnogo brže prihvata nove digitalne alate u odnosu na sistem obrazovanja i uopšte javni sektor, koji u tom smislu značajno kasne. U uslovima ovako brzih tehnoloških promjena taj jaz postaje sve veći. Sve to dovodi do neusklađenosti kompetencija ljudi sa potrebama na tržištu rada. Nadalje, povećanje zarada u javnom sektoru, koje pretežno

nije bilo rezultat veće produktivnosti i efikasnosti u radu, dovelo je do dodatnog pritiska na privatni sektor. Kada se tome doda i nedovoljna fleksibilnost regulative koja uređuje radne odnose, posebno u pogledu usklađenosti sa savremenim modelima ugovaranja zarada, kao i nedovoljno prepoznavanje činjenice da rad od kuće i rad na daljinu postaju sve češći oblik rada, jasno je da kompanije ističu stanje na tržištu rada kao element poslovanja koji zahtijeva posebnu pažnju.

Budući da su pitanja unapređenja obrazovanja i odnosa zarada u privatnom i javnom sektoru složene varijable, koje nije moguće objasniti bez zadiranja u druge oblasti poslovanja, fokus u ovom dijelu smo stavili na fleksibilnost zakona i zakonskih procedura u oblasti ljudskih resursa. Evidentno je da iako živimo u periodu intenzivnih promjena načina života, pa samim tim i rada, naše članice čitavu deceniju ističu potrebu da se po tom pitanju unaprijedi stanje stvari. Treba biti fer i istaći da je u ovom izvještaju najmanji procenat članica negativno ocijenio ovaj element poslovanja, ali ipak ne u dovoljnoj mjeri da bi se to smatralo značajnim pomakom.

Dijagram

Procenat članica koje su negativno ocijenile fleksibilnost zakona i zakonskih procedura u oblasti ljudskih resursa

Digitalna transformacija

Ueri razvoja vještačke inteligencije i naprednih digitalnih servisa, koji globalno oblikuju poslovanje i način života, neprihvatljivo je da Crna Gora, kao zemlja koja pretenduje da bude dio modernog i razvijenog svijeta, ne ulaže značajnije resurse u procese digitalne transformacije. Naime, i pored jasnih napora koje je Ministarstvo javne uprave, kao ministarstvo na čelu Nacionalnog koordinacionog tijela za upravljanje procesom digitalne transformacije, uložilo u ovaj proces, digitalna transformacija je intersektorski poduhvat koji podrazumijeva značajno veću uključenost svih djelova javne administracije i kao takva mora imati prioritetan status.

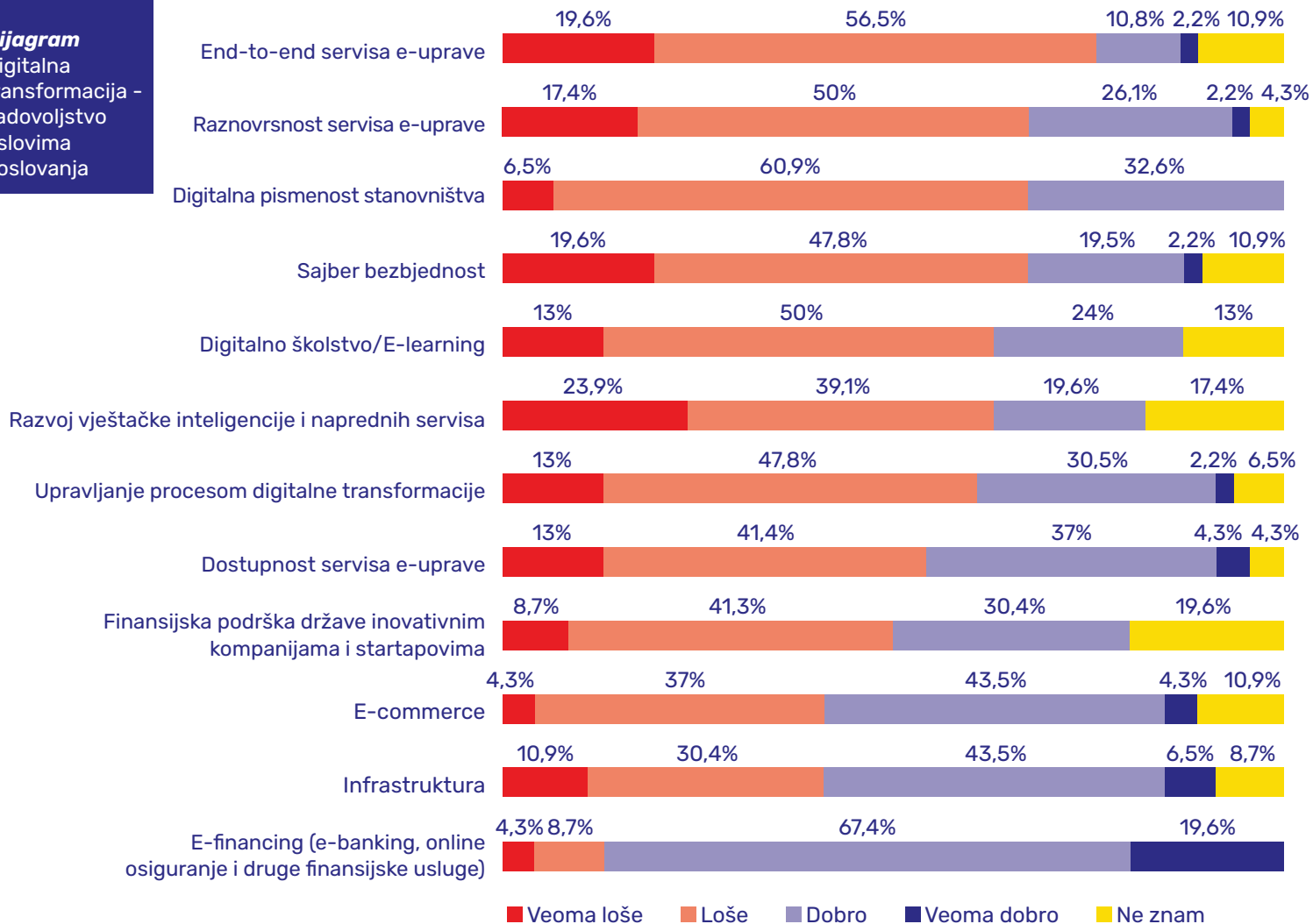
Kao člana pomenutog tijela, raduje nas što je na sjednici održanoj u oktobru 2024. godine Ministarstvo javne uprave najavilo kreiranje Plana razvoja digitalnih servisa na državnom i lokalnom nivou uz involviranost svih organa javne uprave, ali i predstavnika poslovne zajednice, kako bi se definisala lista prioriternih usluga. Takođe, u decembru je pušten u rad i novi portal e-uprave,

a krajem godine je izvršena i analiza realizacije strategije digitalne transformacije za period 2022–2026, uz ažuriranje sa novim aktivnostima.

Ukoliko svi relevantni državni organi budu proaktivni u definisanju prioriteta za razvoj digitalnih servisa, ali i implementaciji akcionog plana koji će na bazi toga biti kreiran, kao i u ostalim identifikovanim aktivnostima, vjerujemo da će biti napravljen značajan iskorak u pogledu raznovrsnosti e-usluga i end-to-end servisa javne uprave tokom naredne godine.

Bez kvalitetnih baza podataka, interoperabilnosti, pune primjene u praksi Zakona o elektronskom dokumentu kao preduslova za bespapirno poslovanje i istinske posvećenosti javne administracije kreiranju e-servisa, digitalnom opismenjavanju stanovništva, ali i stvaranju ambijenta koji podstiče inovacije i razvoj naprednih e-servisa i u privatnom sektoru, nije moguće unaprijediti stanje stvari. Članice kontinuirano ukazuju na potrebu djelovanja u tom smjeru.

Dijagram
Digitalna transformacija - zadovoljstvo uslovima poslovanja

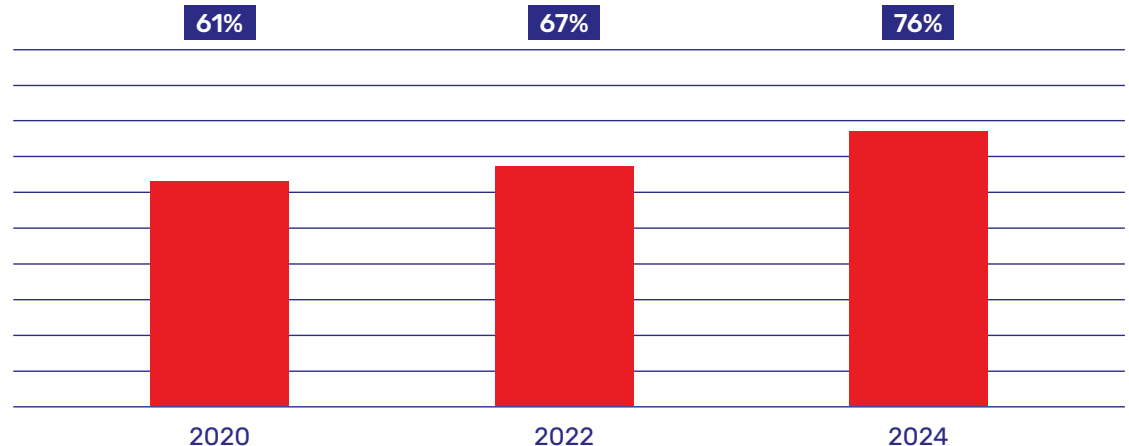
Sa izuzetkom infrastrukture, te digitalizacije u oblasti finansijskih usluga, svi ostali elementi poslovanja su ocijenjeni negativno. Čak 76% članica negativno ocjenjuje end-to-end servise javne uprave, 67% raznovrsnost e-servisa, sajber bezbjednost i digitalnu pismenost, 63% razvoj vještačke inteligencije i naprednih servisa, a 61% članica je dalo negativnu ocjenu upravljanju procesom digitalne transformacije. Pri tome, kada je u pitanju upravljanje procesom digitalne transformacije, ipak treba naglasiti da je ostvaren napredak u odnosu na prethodni izvještaj, kada je 71% članica negativno ocijenilo ovaj aspekt poslovnog ambijenta. Nesumnjivo je da su boljitku doprinijele preduzete aktivnosti Ministarstva

javne uprave kroz Nacionalno koordinaciono tijelo za digitalnu transformaciju.

Poražavajuće je što se dobijeni nalazi ponavljaju u posljednja tri izvještajna perioda, koji pokrivaju period od 2019. do 2024. godine, a digitalna evolucija u kojoj živimo je sve intenzivnija. Krajnje je vrijeme da donosioci odluka uvide potrebu da digitalna transformacija bude u centru javnih politika i razvoja crnogorske ekonomije i društva. Ovo tim prije ako se ima u vidu da čak 74% članica ukazuje na činjenicu da im savremene digitalne tehnologije koje koriste pomažu da posluju bolje od konkurencije.

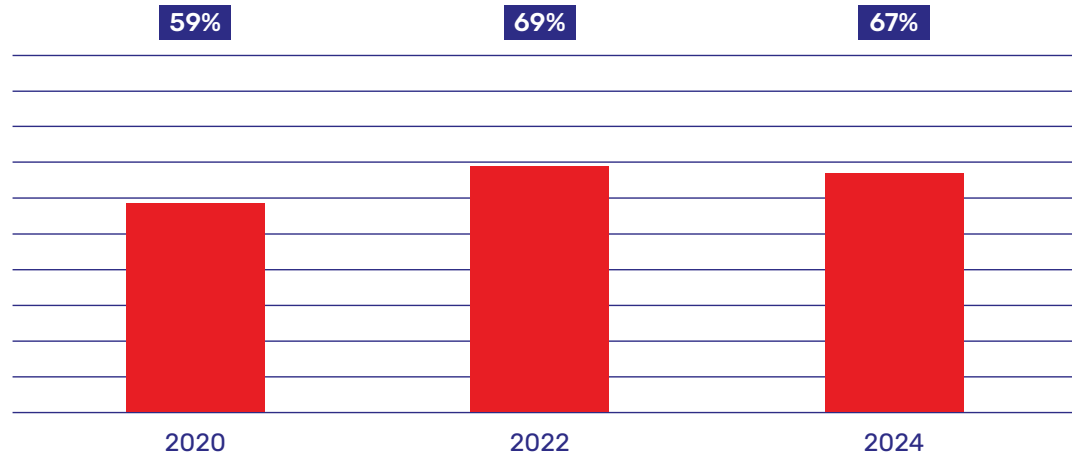
Dijagram

Procenat članica koje negativno ocjenjuju end-to-end servise e-uprave

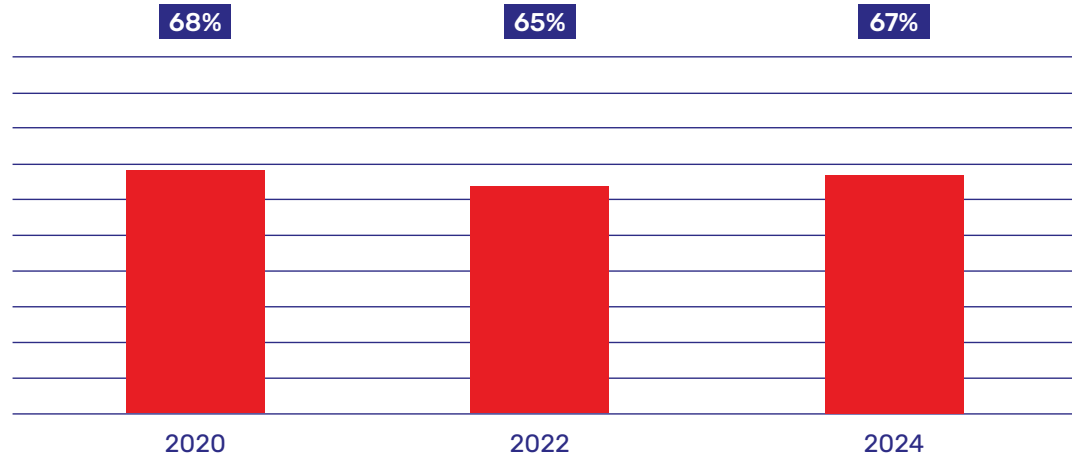
Dijagram

Procenat članica koje negativno ocjenjuju raznovrsnost servisa e-uprave

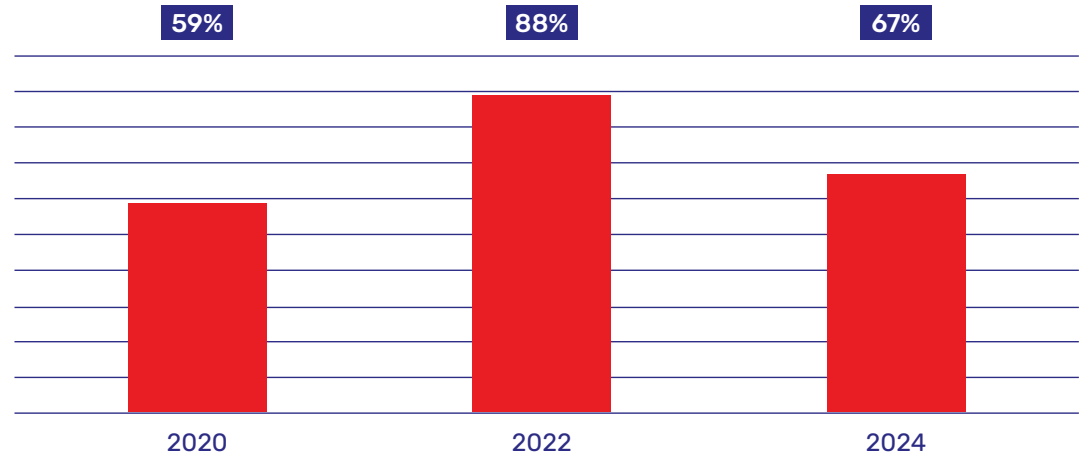
Dijagram

Procenat članica koje negativno ocjenjuju digitalnu pismenost stanovništva

Dijagram

Procenat članica koje negativno ocjenjuju sajber bezbjednost

Sajber bezbjednost je, očekivano, najlošije ocijenjena 2022. godine. Nakon sajber napada na infrastrukturu Vlade Crne Gore, te nakon preduzetih mjera na saniranju pričinjene štete, odnosno nakon donošenja Zakona o informacionoj bezbjednosti, koji predviđa uspostavljanje Agencije za sajber bezbjednost, uz ranije

formiran Vladin CIRT sa funkcijom SOC (Security Operation Center), odnosno operativnom ulogom sprečavanja incidenata, došlo je do poboljšanja ocjene u posljednjem izvještaju. Ipak, i dalje je visok procenat članica koje sajber bezbjednost ocjenjuju negativno.

Zdravlje

Podaci predstavljaju jezgro zdravstvene zaštite. Zato u oblasti zdravstva dobijamo još jednu potvrdu da digitalna transformacija mora biti u osnovi razvoja i ekonomije i društva u cjelini.

Nove tehnologije pružaju mogućnosti ne samo da generišu, prikupljaju i koriste velike količine podataka iz stvarnog svijeta u vezi sa zdravstvenim ishodima, već imaju direktan uticaj na stvaranje novih digitalnih zdravstvenih usluga, koje su jeftine i dostupne širem krugu ljudi. Pouzdani podaci omogućavaju predvidljivost potrošnje u zdravstvenom sistemu, uključujući troškove za lijekove i mjerenja ishoda liječenja, koji će dalje omogućiti inovativne modele određivanja cijena lijekova.

Zato i raduje što je u ovom izvještaju pozitivno ocijenjena digitalizacija zdravstva. Tome je izvjesno doprinio nastavak fokusa Ministarstva zdravlja na digitalizaciji zdravstva, koje je kreiralo Strategiju razvoja digitalnog zdravlja za period 2024–2028. Međutim, u dokumentu je jasno istaknuto da se nalazimo na samom početku procesa i da je neophodno uspostavljanje nove IT arhitekture i sveobuhvatnija standardizacija integrisanog zdravstvenog informacionog sistema (IZIS), puna implementacija elektronskog zdravstvenog

kartona u skladu sa EU standardima, razvoj registara kao osnove za donošenje odluka na bazi podataka, te potpunije korišćenje telemedicine, ali i naprednih servisa zasnovanih na vještačkoj inteligenciji.

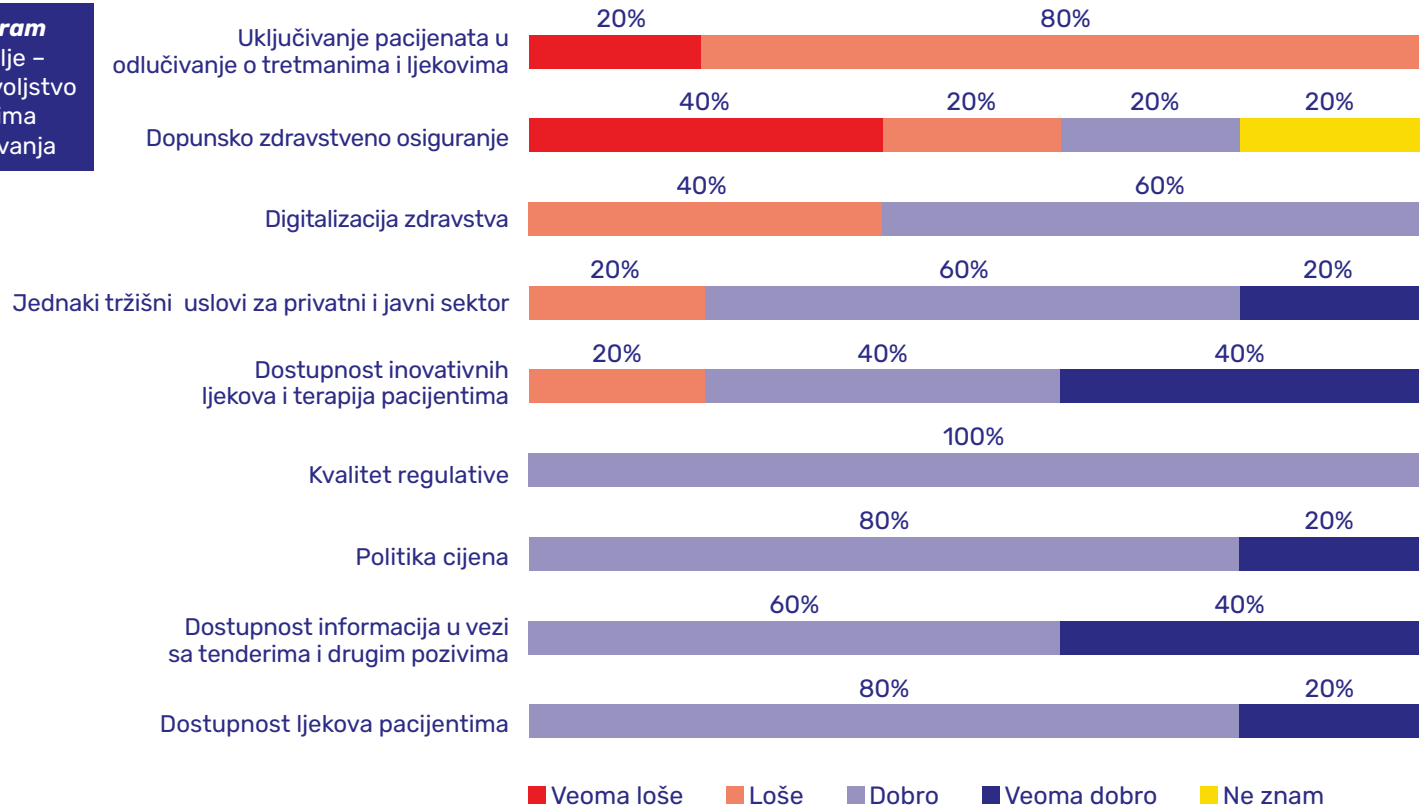
Nadalje, članice su pozitivno ocijenile napredak u povećanju dostupnosti inovativnih terapija pacijentima, politiku cijena, te kvalitet regulative. Ujedno naglašavaju potrebu za bržim i redovnim uvrštavanjem inovativnih terapija na listu lijekova. Redovno uvrštavanje inovativnih terapija omogućava bolju kontrolu i planiranje budžetskih sredstava. Imajući sve ovo u vidu, možemo zaključiti da u oblasti zdravstva postoji pozitivan trend.

Takođe treba istaći da je Komitet za zdravlje Američke privredne komore u 2024. godini finansirao izradu izvještaja „Poređenje dostupnosti savremenih terapija u zdravstvenom sistemu Crne Gore sa zdravstvenim sistemima odabranih zemalja“, koji je pripremila IQVIA, jedna od vodećih kompanija u svijetu u oblasti zdravstvenih tehnologija i istraživanja. Pomenuti izvještaj jasno ukazuje da je u cilju obezbjeđivanja kvalitetne zdravstvene zaštite građana Crne Gore neophodno planirati dalje povećanje državnih izdvajanja za zdravstvo, koje bi trebalo pratiti

ekonomski rast koji se predviđa Crnoj Gori, te da budžetska izdvajanja u tom smislu treba posmatrati kao investiciju, a nikako kao trošak. Izvještaj takođe ukazuje na značaj kontinuiranog uvođenja savremenih

terapija na listu lijekova koji se izdaju na teret Fonda za zdravstveno osiguranje, kao i nužnost stvaranja uslova za predvidljivu dinamiku uvođenja istih, uz postojanje dugoročnijeg plana.

Dijagram
Zdravlje –
zadovoljstvo
uslovima
poslovanja

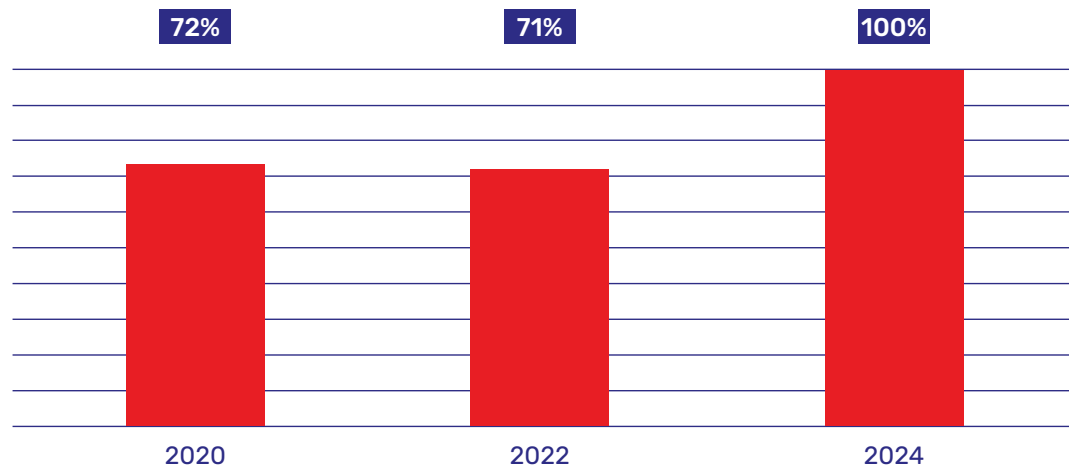

Kada govorimo o elementima ambijenta u dijelu zdravstva koji mogu biti unaprijeđeni po ocjeni članica, tu se prije svega ističe uključivanje pacijenata u odlučivanje o tretmanima i lijekovima. Naime, članice imaju jedinstven stav da udruženja pacijenata nisu u dovoljnoj mjeri uključena u odlučivanje o tretmanima i lijekovima, iako je to dobra

praksa u razvijenim zemljama. To je ujedno potvrda stanja uočenog i u ranijim izvještajima, jer nalazi ovog, ali i svih prethodnih izvještaja o poslovnom ambijentu, ukazuju da je potrebno poraditi na osnaživanju pacijenata u procesu odlučivanja o sopstvenom liječenju.

Dijagram

Procenat članica koje negativno ocjenjuju uključivanje pacijenata u odlučivanje o tretmanima i lijekovima

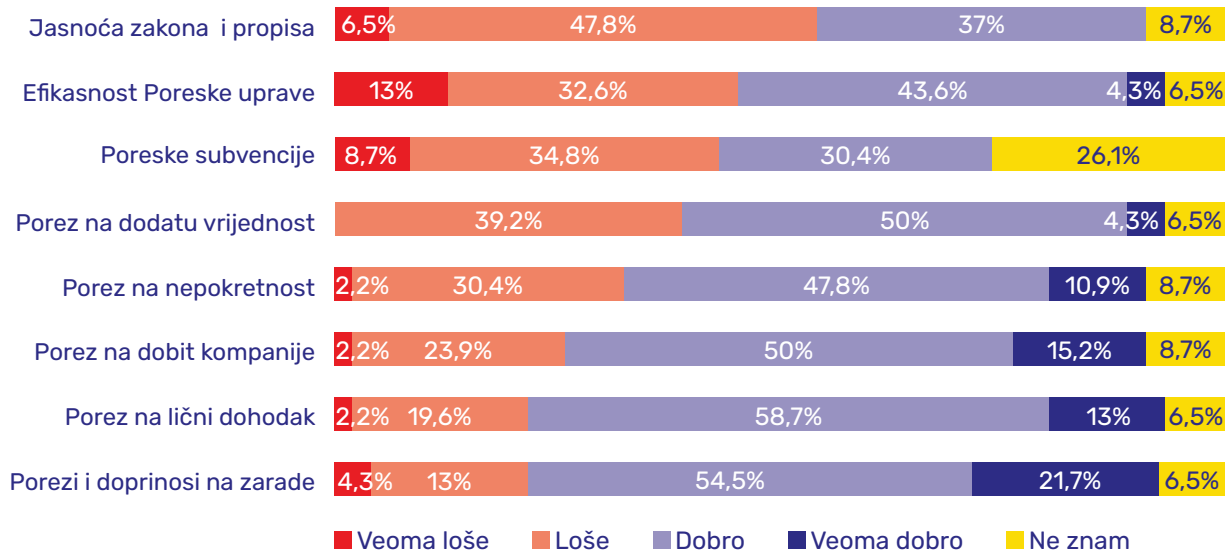
Porezi

Članice ističu da je poreski sistem u Crnoj Gori jedan od najatraktivnijih elemenata poslovanja. Zato i ne čudi da su ocjene poslovnog ambijenta u oblasti oporezivanja pozitivne. Jedino je jasnoća zakona i propisa iz ove oblasti ocijenjena negativno od strane većine članstva, tačnije njih 54%, što ukazuje da određene propise treba unaprijediti kako bi se ostavilo manje

prostora za tumačenja, te kako bi se unaprijedila implementacija istih.

Potrebno je, međutim, naglasiti da je generalno pozitivnu ocjenu poreskih stopa u Crnoj Gori narušilo povećanje stope PDV-a na usluge u turizmu i ugostiteljstvu sa 7% na 15%. O tome će biti više riječi u dijelu koji se odnosi na turizam.

Dijagram
Kvalitet
poslovnog
ambijenta
u oblasti
oporezivanja

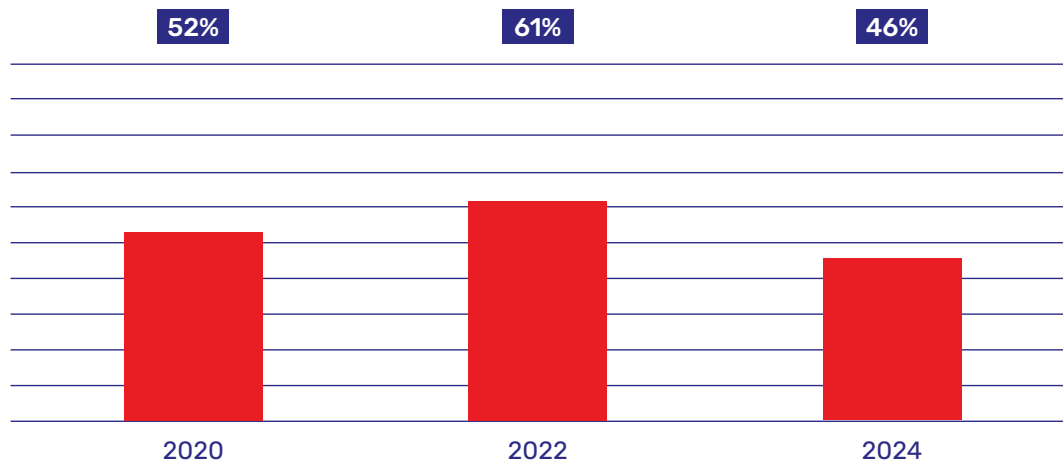

Ono što u ovom izvještaju raduje jeste što članice primjećuju unapređenje efikasnosti u radu Poreske uprave. Naime, prvi put je u našem izvještaju o poslovnom ambijentu ovaj element poslovanja manje od polovine članica ocijenilo negativno. Tačnije, to je uradilo 46% članica, dok je u prethodnom izvještaju to učinilo 61%.

Bolja ocjena je izvjesno rezultat značajnog ubrzanja procedure obrade zahtjeva za povraćaj PDV-a. Naime, zaključno sa oktobrom 2024. godine, obrađeno je i realizovano 28% više zahtjeva u odnosu na uporedni period iz 2023. godine, sa trendom ubrzanja, koji bi trebalo da dovede do toga da se tokom 2025. godine riješe svi zaostali predmeti. Takođe, nastavljen je intenzivan rad na modernizaciji softverskih rješenja Poreske uprave kroz RARP (*Revenue Administration Reform Project*).

Dijagram

Procenat članica koje negativno ocjenjuju efikasnost Poreske uprave

ESG (Održivost, društvena odgovornost i dobro upravljanje)

Naš ESG komitet kreirao je pozicioni dokument za unapređenje energetske efikasnosti u Crnoj Gori u čijoj osnovi je potreba da energetska efikasnost bude strateški prioritet sa mnogo jasnijim načinom upravljanja od strane ključnih stejkholdera, uz fokus na jasno prepoznatim zelenim, održivim projektima, kao i razvoju elektromobilnosti, za šta je neophodna izrada regulatornog okvira. To je samo prva u nizu inicijativa koje naš komitet planira kako bi u saradnji sa donosiocima odluka unaprijedili poslovni ambijent u skladu sa ESG standardima, odnosno na principima održivosti, društvene odgovornosti i dobrog upravljanja.

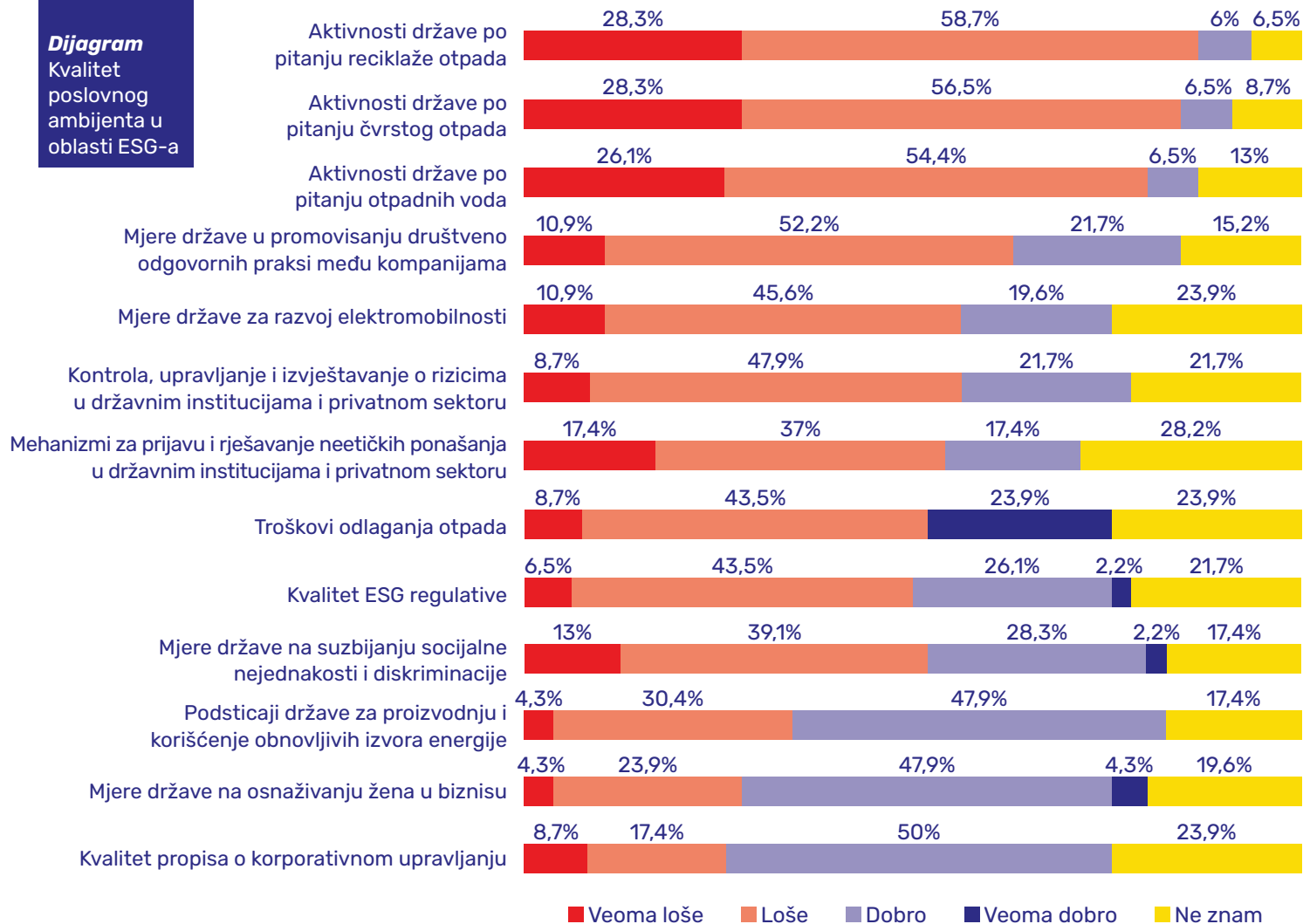
Iako se radi o sveobuhvatnijem pristupu ocjene poslovnog ambijenta baziranog na gore pomenutim standardima, odnosno principima, koji prvi put primjenjujemo u ovom obliku, ipak su najbolje ocijenjeni elementi poslovanja oni koji se odnose na tretman čvrstog otpada i otpadnih

voda, te reciklažu, o čemu smo govorili i u ranijim izvještajima.

Procenat članica koje negativno ocjenjuju aktivnosti države po pitanju reciklaže iznosi 86%, dok su aktivnosti po pitanju tretmana čvrstog otpada negativno ocijenjene od strane 85% članica, a aktivnosti po pitanju tretmana otpadnih voda od strane 81%. Dakle, jasno je da je stanje alarmantno.

Nadalje, negativnu ocjenu članice su dale i mjerama države u promovisanju društveno odgovornog poslovanja, njih 63%, kao i mjerama države za razvoj elektromobilnosti, koje su negativno ocijenjene od strane 57% članica. Gotovo svaki posmatrani element poslovanja iz ove oblasti većinski je negativno ocijenjen od strane članstva, ukazujući na potrebu da država značajno podigne nivo svijesti o potrebi uspostavljanja ESG standarda, ali i aktivnosti na implementaciji istih.

Dijagram
Kvalitet
poslovnog
ambijenta u
oblasti ESG-a

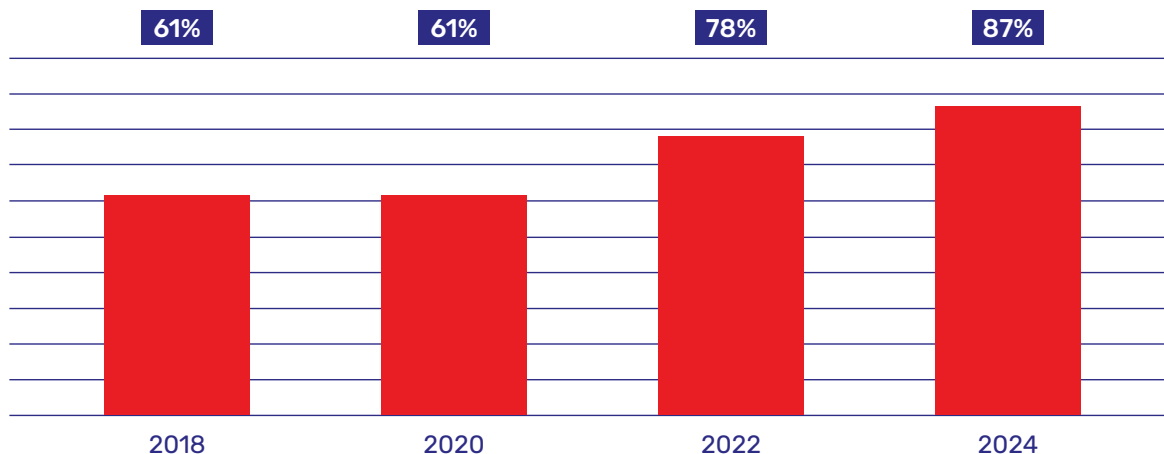
Ono što dodatno brine jeste što možemo uočiti da negativna ocjena po pitanju reciklaže otpada ima trend pogoršanja, pri čemu situacija sa upravljanjem čvrstim otpadom i otpadnim vodama nije bitno drugačija, što je u suprotnosti sa statusom Crne Gore kao ekološke države, ali i sa brojnim standardima

koje moramo implementirati na polju ekologije u cilju usklađivanja sa EU.

Ostaje nada da će se punom implementacijom Zakona o upravljanju otpadom, koji je usvojen tokom 2024. godine, stanje popraviti.

Dijagram

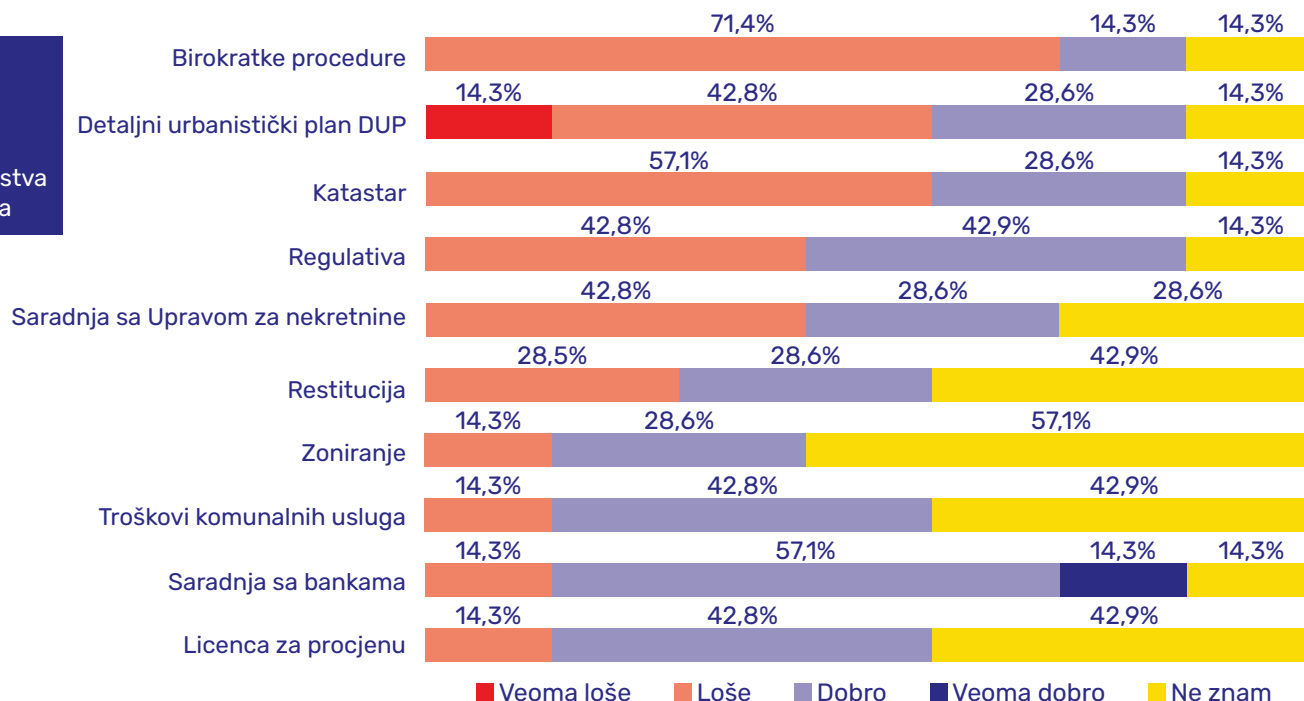
Procenat članica koje negativno ocjenjuju reciklažu otpada

Građevinarstvo i nekretnine

U oblasti građevinarstva i nekretnina, investitori se i dalje suočavaju sa izazovima u vidu kompleksnih procedura i neefikasnosti administracije, te u toj oblasti treba raditi na povećanju kapaciteta državne i lokalnih administracija koje se bave rješavanjem pitanja u vezi sa nekretninama i njihovom registracijom.

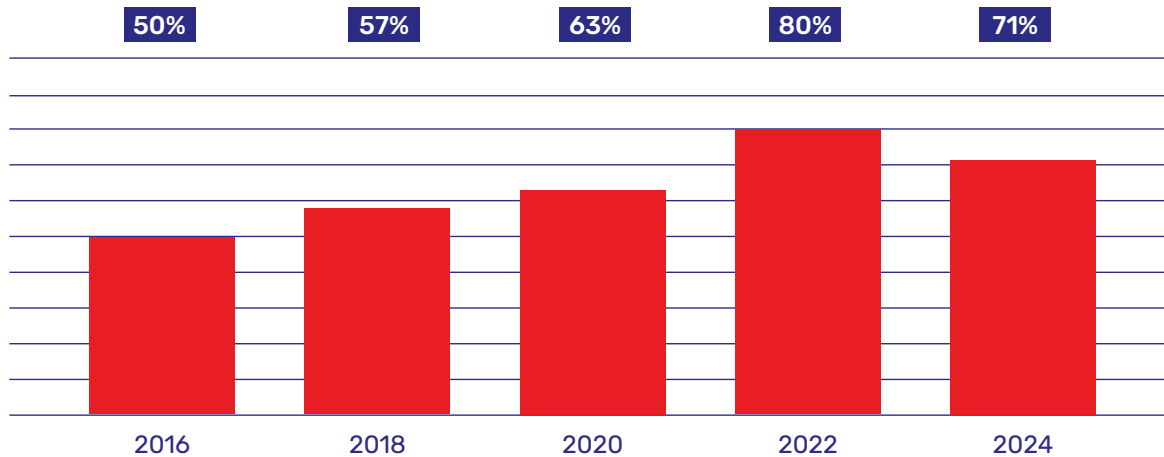
Dijagram
Kvalitet poslovanja u oblasti građevinarstva i nekretnina

Inače, na problem neefikasnih birokratskih procedura članice kontinuirano ukazuju. Naime, visok je procenat članstva koji ovaj element poslovanja negativno ocjenjuje još od izvještaja koji se odnosio na 2015-2016. godinu.

Dijagram

Procenat članica koje negativno ocjenjuju birokratske procedure u građevinarstvu

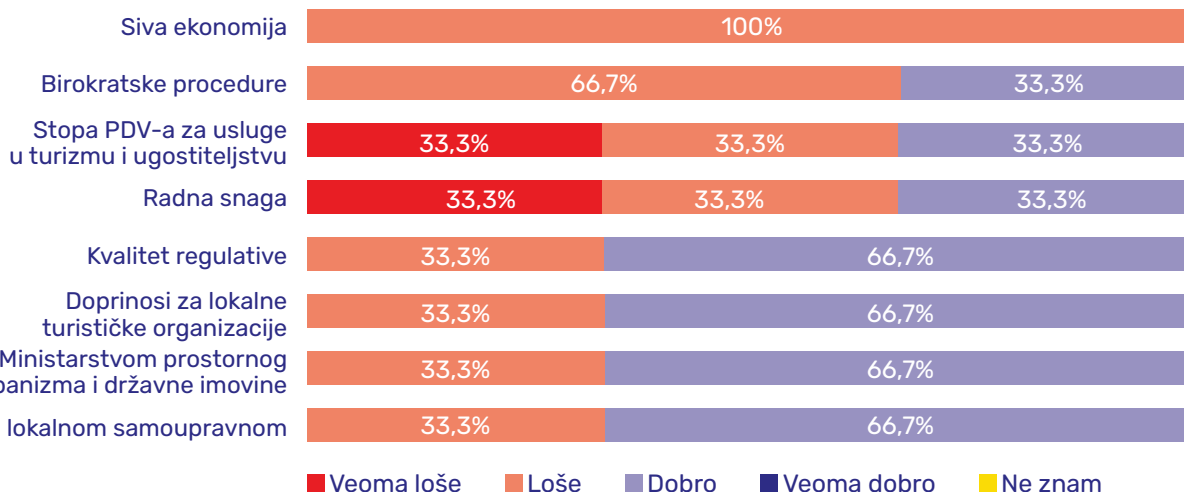
Turizam i ugostiteljstvo

Turizam je grana privrede koja direktno ili indirektno stvara gotovo trećinu GDP-a Crne Gore. Iako je svakako neophodna diverzifikacija ekonomije, izvjesno je da je turizam strateška grana koja konstantno treba da bude u fokusu donosilaca odluka.

Upravo zato kontinuirano analiziramo poslovni ambijent u oblasti turizma sagledavajući brojne parametre, kao što su nivo sive ekonomije, radna snaga, kvalitet regulative, birokratske procedure, poreske stope, te kvalitet saradnje privatnog sektora sa državnim organima i organima lokalnih samouprava.

Članice, njih 67%, pozitivno su ocijenile kvalitet regulative, ali i saradnju sa resornim ministarstvom i lokalnim samoupravama. Međutim, zabrinjavajuće je stanje po pitanju sive ekonomije u turizmu, koje je 100% članica negativno ocijenilo. Nadalje, u ovom izvještaju članice su u značajno većoj mjeri negativno ocijenile i stopu PDV-a na usluge u turizmu i ugostiteljstvu, njih 67%, što ne iznenađuje imajući u vidu odluku Vlade Crne Gore da istu povisi sa 7% na 15%. Da je u pitanju bitno pogoršanje po ocjeni članica ukazuje i činjenica da je samo njih 11% smatralo negativnom pomenutu poresku stopu u prethodnom izvještaju o poslovnom ambijentu.

Dijagram Kvalitet poslovanja u oblasti turizma i ugostiteljstva

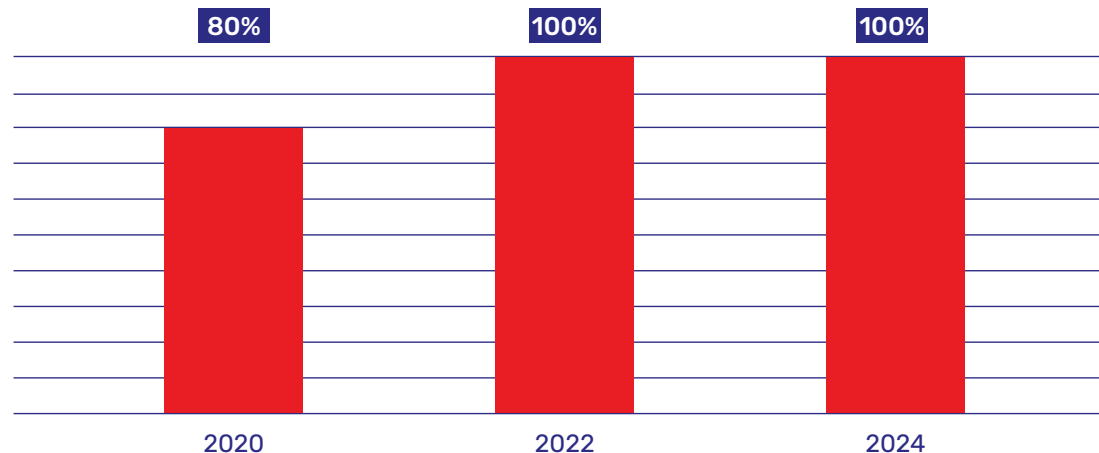

Analogno ključnim nalazima u ostalim djelovima izvještaja, u kojima su glavni izazovi kontinuirano prepoznati od strane članstva, isto je i kada je u pitanju problem sive ekonomije u turizmu. Ako uzmemo u obzir značaj koji

ova grana ima za našu ekonomiju, donosioci odluka bi morali mnogo ozbiljnije da se pozabave suzbijanjem sive ekonomije u turizmu.

Dijagram

Procenat članica koje negativno ocjenjuju sivu ekonomiju u turizmu

Napomena: Sektor turizma posmatramo počev od 2020. godine.

Konačno, mjere koje država preduzima nisu u korelaciji sa statusom turizma kao strateškom granom crnogorske ekonomije. Nedovoljno bavljenje evidentnim problemom sive ekonomije u turizmu, planirano uvođenje naknade za komunalno opremanje hotela sa 4 i 5 zvjezdica, čime se ukida stimulans za investitore da grade hotelske rezorte visoke kategorije, koji u ukupnoj turističkoj ponudi imaju

znatno manje učešće od konkurentskih destinacija, kao i povećanje stope PDV-a za turističke i ugostiteljske usluge sa 7% na 15%, umanjuje konkurentnost turističke ponude, kao i povjerenje investitora u opravdanost ulaganja u turizam. Takođe, posljedično ima negativan efekat na realizaciju planiranih budžetskih prihoda od turizma.

25 preporuka za '25.

Kvalitet komunikacije i transparentnost prilikom donošenja novih ili izmjene postojećih zakona i propisa

- 1.** Uključiti relevantne predstavnike poslovne zajednice u radne grupe za izradu novih i izmjenu i/ili dopunu postojećih zakona i propisa od značaja za poslovni ambijent.
- 2.** Uključiti relevantne predstavnike poslovne zajednice u izradu RIA (*Regulatory Impact Analysis*) obrazaca u cilju boljeg sagledavanja uticaja planiranih novina ili izmjena na poslovni ambijent.
- 3.** Prilikom donošenja novih i izmjena i/ili dopuna zakona od značaja za poslovni ambijent uvijek održavati javne rasprave sa primjerenim rokovima za davanje komentara.

Trajanje sudskih sporova

4.

Povećati broj sudija kako bi se smanjila njihova preopterećenost, koja direktno utiče na dužinu trajanja postupaka i efikasnost sudskih procesa.

5.

Sistematski primjenjivati procesna ovlašćenja, uključujući izricanje procesnih kazni za zloupotrebu prava, kako bi se spriječila neopravdana odlaganja i ubrzalo vođenje sudskih postupaka.

6.

Planirati sistemska rješenja za dugoročno povećanje kapaciteta sudstva, kao i promociju sudijske profesije u cilju privlačenja kvalitetnih kandidata.

Suzbijanje sive ekonomije generalno, uz fokus na turizam

7.

Izmijeniti regulativu i proaktivno djelovati kako bi se omogućila kontrola i kažnjavanje neregistrovanih subjekata koji obavljaju privrednu djelatnost.

8.

Uspostaviti efikasan inspekcijski nadzor, sa jasno definisanim mjerama i nadležnostima na suzbijanju sive ekonomije, naročito u turizmu.

9.

Definisati nove kaznene mjere, koje bi bile značajno strože od postojećih, za nelegalno izdavanje stanova, neizdavanje računa u ugostiteljskom prometu, odnosno obavljanje turističko-ugostiteljske djelatnosti u tzv. sivoj zoni.

Ljudski kapital i fleksibilnost radnih odnosa

- 10.** Zakonski detaljno urediti obavljanje poslova van prostorija poslodavca (rad na daljinu i rad od kuće) u situacijama kada priroda posla to omogućava, kako bi poslodavci i zaposleni mogli fleksibilno i bez pretjerane administracije koristiti ovaj institut.
- 11.** Zakonski omogućiti poslodavcima i zaposlenima fleksibilnije ugovaranje zarada, odnosno omogućiti im da, ako se za tim javi potreba, sa zaposlenima dogovore zaradu mimo predviđenih koeficijenata i bez obzira na visinu zarade koju ostvaruje drugo lice raspoređeno na isto radno mjesto, kako bi, u skladu sa dinamikom tržišta rada, mogli privući adekvatne kadrove ili zadržati ključne zaposlene.
- 12.** Urediti odredbe o rasporedu korišćenja godišnjih odmora na način koji omogućava potpuno digitalizovanje potrebnih aktivnosti, s ciljem smanjenja administrativnog opterećenja i uvođenja bespapirnog poslovanja.

Porezi

13.

Poreske stope definisati tako da podržavaju razvoj strateških grana privrede i nastaviti sa kreiranjem percepcije povoljnog poreskog sistema za poslovanje.

14.

Nastaviti sa ubrzanjem procesa povraćaja PDV-a kako bi se dostigli međunarodni standardi dobre prakse od preko 90% obrađenih zahtjeva u roku od 30 dana.

15.

U potpunosti implementirati ključne module predviđene RARP-om, raditi na uvođenju novih registara, ključnih za suzbijanje sive ekonomije (poput registra izdavaoca smještaja), kao i na uvezivanju sa registrima neprivrede.

Digitalna transformacija

16. Precizno definisati prioritetne servise javne uprave koje treba digitalizovati i proaktivno djelovati na njihovoj digitalizaciji u što kraćem roku.

17. Stvoriti preduslove za bespapirno poslovanje i punu primjenu Zakona o elektronskom dokumentu.

18. U skladu sa usvojenim Zakonom o informacionoj bezbjednosti uspostaviti Agenciju sa sajber bezbjednost i fokus staviti na njeno osnaživanje sa aspekta kadrovskih i tehničkih resursa.

19. Povećati nivo državnih ulaganja u inovacije i IT sektor, koji ima potencijal da bude jedan od generatora rasta i razvoja cjelokupne ekonomije.

ESG

20.

U oblasti upravljanja otpadom, a u cilju primjene sistema proširene odgovornosti proizvođača, neophodno je usvojiti sve potrebne podzakonske akte i uspostaviti tehničke preduoslove sa strane državnih institucija i lokalnih samouprava.

21.

Izvršiti procjenu energetske efikasnosti zgrada u Crnoj Gori kao osnovu za kreiranje strategije koja podržava ciljeve klimatske neutralnosti do 2050. godine, u skladu sa smjericama EU.

22.

Razviti regulatorni okvir za elektromobilnost, inspirisan primjerima EU i zemalja iz regiona poput Hrvatske i Slovenije, uz uvođenje dodatnih podsticaja, kao što su oslobađanje od poreza na vozila, putarine, parkinge, te smanjenje taksi za registraciju.

Zdravlje

23.

Povećati udio javnog finansiranja u potrošnji na zdravstvo povećanjem budžeta za zdravstvo.

24.

Kreirati dugoročan i održiv plan uvođenja savremenih terapija na listu lijekova koji se izdaju na teret Fonda za zdravstveno osiguranje.

25.

Poraditi na osnaživanju pacijenata u procesu odlučivanja o sopstvenom liječenju, te u tom smislu, u skladu sa dobrom praksom u razvijenim zemljama, uključiti udruženja pacijenata u odlučivanje o tretmanima i lijekovima.

